

Geworteld in Noordwolde / Lourens Looijenga

Geworteld in Noordwolde

het dorpsleven van smidsdochter Klaasje Klein

Lourens Looijenga

ISBN
NUR

Colofon

Omslagontwerp: Van Nieuwenhoven Media Advies, Noordwolde
Druk: Koninklijke van Gorcum bv, Assen
Realisatie: Uitgeverij Servo, Rolde

© 2012 Lourens Looijenga, Zuiderweg 43, Noordwolde
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopiëren, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Voorwoord

Het verleden dat ongrijpbaar is blijft je achtervolgen. Wat verbindt ons met diegenen die in de vorige eeuw hebben geleefd? Is het misschien de menselijkheid van allen die ons reeds zijn ontvallen, met hun eigenaardigheden en karaktertrekken die wij nog steeds voor ogen hebben? Want ieder moment dat wij beleven dankt zijn zin aan het voorafgaande. Het geeft stof tot nadenken over wat er zoal in een mensenleven de revue passeert.

Een terugblik in de vorige eeuw, de eeuw vooral van mijn ouders. Het verhaal dat ik hier vertel is geschreven vanuit mijn keuken met uitzicht op mijn ouderlijk huis. Een verhaal van een doorsneegezin, met zijn hoogte- en dieptepunten. Maar het gaat vooral over het leven van mijn vader, die op 24 maart 1900 geboren werd aan de Weemstraat in ook mijn geboortedorp Noordwolde. Nu ik dit schrijf is het ook 24 maart. Dat is gewoon toeval. Wij, mijn man en ik, hebben zojuist een bakje met voorjaarsbloemen naar zijn graf gebracht. Want mijn ouders horen er nog altijd bij.

Dit boek beschrijft de beperking van de oorlogsjaren, de gemoedelijkheid van vroeger, maar vooral toch ook de geborgenheid die ik als kind bij mijn ouders mocht ervaren. Maar ook was er verdriet om een verlies en de vraag hoe om te gaan met ziekte. Werd er eigenlijk ooit over de dood gesproken? Herinneringen zijn blijvend, niemand kan ze je afnemen. We kunnen ze koesteren die dierbare momenten. Wij kunnen mensen in ons geheugen laten voortbestaan, want de toekomst zou zinloos worden als de sporen van het verleden zouden worden uitgewist. Maar hoe ver eigenlijk gaat ons herinneringsvermogen terug?

Je graaft diep in je gedachten om alles nog eens bloot te leggen.

*Zo eindeloos ver
Als een eenzame ster
Is mijn wezen voorbij gegleden
Door de luisterende nacht
Naar de lichtende dag
Van 't eeuwig bloeiend heden...*

Ondanks mijn reuma ben ik altijd positief blijven denken. Ik keek altijd naar de mensen die het slechter hadden dan ik. Al was iets soms nog zo erg, toch probeerde ik dat ene positieve deeltje er uit te lichten. Dat maakt het leven een stuk aangenaamer en gemakkelijker. Ik heb die instelling ook aan mijn kinderen voorgehouden, maar dat liep soms anders. Het is juist die instelling die zorgdraagt voor het maken van dit boek. Een loodzware klus. Het resultaat draag ik op aan een ieder die er niet meer is, maar wiens namen nogmaals zullen klinken. Bovenal mijn ouders, die mij hebben gevormd, maar ook al die anderen, die in mijn leven zo'n belangrijke plaats innamen.

Klaasje Looijenga-Klein, Noordwolde 2012

De 'Triangel' aan de Weemstraat

Mijn opa was Lodewijk Klein, een nazaat van Johan Godfried Klein. Dat was mijn overgrootvader, die in 1821 van Den Haag verhuisde naar de nieuwe kolonie Wilhelminaoord van de Maatschappij van Weldadigheid. Opa Lodewijk Klein behoorde tot het groepje mensen dat zichzelf voor het eerst stoelenmaker noemde.

Achter zijn huis de 'Triangel' aan de Weemstraat had hij een klein schuurtje, dat als werkplaats dienst deed, waar schamel licht naar binnen viel door de kleine ruitjes. Daarom stond bij hem altijd de deur open om licht binnen te laten, alleen 's winters was de deur gesloten. Er was namelijk geen verwarming in zijn werkplaats. Van daaruit kon je op je tenen staand, de bloeiende hoge stokbonen zien bij buurman Van de Veen, de visboer. Verderop was ook de molen 'Windlust' te zien. Tussen de 'Triangel' en de tuin van de buren was een heg als afscheiding, waar de klimplanten hop en 'witte pispotten' weelderig bloeiden. In een ander klein schuurtje onder een grote beuk mekerde een geit, die voor wat melk zorgde.

De eerste grote massale werkstaking van stoelenmakers voor verhoging van het loon is dan net voorbij. Er werkten tweehonderd arbeiders in de fabrieken, waaronder achtenvijftig in de leeftijd van twaalf tot zeventien jaar. En er zijn er nog eens tweehonderd die thuiswerken, waaronder opa Lodewijk. Samen zijn ze in staat per jaar meer dan honderduizend stoelen te maken. Mijn vaders ouderlijk huis was een voormalige dokterswoning. En dat was een relatief groot huis. Het was groot genoeg om onderdak te bieden aan drie gezinnen. Dit oude huis stond bekend onder de naam 'Triangel' en lag half verborgen onder het bladerdak van de grote bomen langs de ondiepe vaart door het dorp, waar toch nog zo'n tweehonderdvijftig schepen per jaar passeren. In het middengedeelte van het gebouw woonde Catharina Klein, ook familie, en daarnaast woonde de familie Smit. In het derde woongedeelte van het pand groeide mijn vader op samen met vijf broers en twee zussen.

Lodewijk Klein was een van de zesentwintig inwoners van Noordwolde die zich presenteerden als stoelenmaker. Als kleine onderne-

Het ouderlijk huis van de familie Klein was de 'Triangel', in het midden verscholen tussen de bomen aan de Weemstraat.

De vaart tussen Hellingstraat en Weemstraat in noordelijke richting tussen 1910 en 1920. De 'Triangel' is ditmaal door het loof van de enorme bomen niet te zien. Links snoepwinkel Wietske Kraan.

mer moest hij zijn stoelen en mandjes ook zelf aan de man brengen. En dus gingen mensen die geen letter konden lezen en voor wie de wereld tot dan vooral bestond uit armoedige heidevelden, met handkarren vol meubelen lopend Europa in. Lodewijk was vaak dagen van huis. Het was een harde stille werker.

Ik zelf heb de weinig spraakzame opa Lodewijk nog gekend als klein kind. Gezeten in een zwarte rieten stoel maakte dat destijds veel indruk op mij. Hij rookte vaak een pijp. Een gordijn van rook hing om hem heen en verspreidde zich in het kleine kamertje. Maar het was ook vooral zijn dikke snor die bij ieder woord dat hij sprak op en neer bewoog. Maar of dat iets te maken had met zijn vreemde bijnaam 'rode lood'? De velletjes van de warme melk in zijn koffie bleven in zijn snor hangen. Dat vond ik vies. Maar dat durfde ik niet te zeggen.

Mijn opa had geen gemakkelijk leven. Zijn ouders waren al overleden voordat hij trouwde met Klaasje Uidinga. Lodewijk trouwde in 1888 met deze vijfentwintigjarige schippersdochter. Ze kregen acht kinderen; zes zonen en twee dochters. Het was een arm arbeidersgezin zoals zovelen in die tijd in het dorp Noordwolde. Je kon door de vele ziektes ieder moment voor de rechterstoel des Heeren geplaatst worden. Waar in heel Nederland slechts twee procent van de bevolking meldde dat ze niet bij een kerk behoorde, daar was de ontkerkelijking in Noordwolde veel hoger.

Waarom zou je je druk maken over een leven na de dood, als je niet eens een leven voor de dood had. Vechtpartijen, brutale diefstallen. Dorpelingen moesten de winters doorkomen met het vlechten van onverkoopbare mandjes. De kerk riep op tot geduld en berusting, maar veel werkloze vlechters verkommerden. Arbeiders in de grote donkere stoelenfabrieken, met een weekloon van gemiddeld zo'n tien gulden, begonnen zich georganiseerd te verzetten tegen loonsverlagingen. Ze maakten in 1906 al tweehonderdduizend stoelen per jaar. De landbouw en de turfwinning waren in de twintigste eeuw geen alternatief meer.

De oudste zoon Johannes Godfried kwam al op jeugdige leeftijd aan het werk in de stoelenfabriek van K.M. ten Wolde. Johannes vertrok op latere leeftijd naar Oosterlittens waar hij werkte in een zuivelfabriek. De tweede zoon Gerhardus Klein had een rietmeubelwinkel in de Zwanestraat in Groningen en onderhield een nauwe band met Noordwolde, waar hij zijn producten kocht. Hij bezocht ook altijd de verkoop aan het eind van het jaar in de Rietvlechtschool. De bovenverdieping van de nieuwe vleugel van de school deed dienst als toonzaal. En daar werden alle artikelen van nummers voorzien. Het was 24 maart van het jaar 1900 toen mijn vader, Lourens Klein, zoon van Lodewijk, aan de Weemstraat ter wereld kwam.

Ik zie in mijn gedachten nog de hoge bomen langs die vaart, met voor de 'Triangel' een holle boom. De stam van die boom was zo dik dat je er gemakkelijk als kind in kon verstoppen. Maar de bomen zorgden wel voor veel schaduw. Het was bijna altijd donker in het voorkamertje. Zo donker, dat zelfs de bloemen in huis hier niet tot bloei kwamen. De zon verdween in de zomer helemaal achter het enorme bladerdak boven het huis, waarop uiteindelijk een bordje 'onbewoonbaar verklaarde woning' werd gespijkerd. Vooral slapen was een probleem. Alle jongens sliepen boven. Ze moesten eerst een smal laddertje op om daar te komen en als ze op hun bed lagen konden ze door het oude pannendak heen de sterren zien. In de zomer ging het allemaal nog wel, maar in de winter was het er bitter koud. De wind had vrij spel. En bij een sneeuwstorm kwam de sneeuw gewoon naar binnen. De winters waren streng. Dekens brachten uitkomst en daar werden dan nog weer jassen bovenop gelegd om de ergste kou te keren. Maar je werd vooral warm door lekker stijf tegen elkaar aan te liggen. In het gezin Klein wisten de kinderen niet beter. Beneden in de voorkamer

Winters plaatje van de 'Triangel' aan de Weemstraat. De vaart is bevroren.

De Dwarsvaart jaren vijftig ter hoogte van huidige sporthal, waar jongens varen met een vlot.

bevonden zich twee bedsteden. Daar sliepen opa Lodewijk en zijn oudste dochter Wiep. Als opa van huis was om met zijn vlechtwerk de kost te verdienen, dan mochten daar een paar jongens slapen. Er werd haast om die luxe slaappleaats gevochten. Lodewijk liep met zijn mandjes en mattenkloppers het hele land door tot de Belgische grens. Zo miste hij ook de geboorte van zijn dochter Wiep, die daarom pas dagen later werd aangegeven.

Klaasje Uidinga werd op jonge leeftijd ziek. Ze overleed op 11 november 1904 op eenenveertigjarige leeftijd aan de gevolgen van een longontsteking. Haar jongste kind was nog geen jaar oud. Ik heb mijn oma nooit gekend. Mijn vader Lourens Klein was maar vier jaar toen ze aan een longontsteking overleed. De dood kon toen snel en onverwacht toeslaan. Een gewone longontsteking kon fataal zijn en de kindersterfte was hoog door ziekten als difterie. Iedere drie kwartier overleed er iemand in ons land aan tuberculose. Het overgrote deel van de bevolking werd amper vijftig jaar, bij veertig was je versleten en afgeleefd. Wel was Noordwolde zo rond de eeuwwisseling voor die tijd een bijzonder gezond dorp. Want er woonden drie mensen die ouder dan negentig jaar waren en acht boven de tachtig, waaronder Gerhardus Uidinga, de vader van Klaasje.

De zonen Andries en Bertus waren jonger dan mijn vader. Ze hadden later helemaal geen herinnering meer aan hun moeder Klaasje. Wat een tragedie moet dit verlies geweest zijn. Van mijn vader weet ik nog dat zijn moeder heel erg leek op een van zijn zusters, mijn tante Jansje. Foto's waren er toen bijna nog niet, dus ook geen enkele tastbare herinnering aan haar. Als mijn vader over het overlijden van zijn moeder sprak zag ik tranen in zijn ogen. Want papa was een gevoelsmens. Het enige wat opa en de kinderen nog voor hun vrouw en moeder konden doen was op het graf een boompje planten, omdat er geen geld was om het graf met een steen te markeren. Toen die te groot werd, kreeg de rode beuk een plekje in de tuin van de 'Triangel'. Op het graf werden sneeuwkllokjes gepoot. Toen later de 'Triangel' werd afgebroken, en er vanaf de Weemstraat een weg werd gemaakt naar het Manauplein, behield de beuk een plekje midden in het trottoir.

*Het is een bijzondere vrind
Want in weer en wind
Tekende hij sfeer
Maar betekende meer
Hij staat er zo vrij
Al gaan de jaren voorbij*

*Het klinkt zo gewoon
Mijn lievelingsboom
Een bijzondere vrind
Waar ik een herinnering vind
Al zoveel jaren op een rij
Maar toch blijft hij altijd van mij*

Hoe moest het nu verder gaan met een gezin van acht kinderen waarvan de moeder ineens was weggevallen? Lodewijk stond voor de zware taak om alles in goede banen te leiden. Als hoofd van het gezin probeerde opa de draad weer op te pakken. Het maken van mandjes leverde twee kwartjes per dag op, maar daar gingen de kosten voor de turf dan weer van af. Turf was nodig voor het vuur waarop twijg werd gekookt, want anders wilde vooral in de winter de bast er niet af. Tante Wiep, het oudste kind in het gezin, zou uiteindelijk als zestienjarige in 1905 de haast onmogelijk zware moederlijke taak in de huishouding op zich nemen. Ik heb daar vaak aan gedacht, een meisje van zestien jaar, ook bijna kind nog. Hoe heeft ze dat klaargespeeld in een wereld met al zijn beperkingen en zonder enige luxe in een tijd van bittere armoede? Al gauw bleek dat tante Wiep het niet in haar eentje kon klaren. Al deed ze nog zo haar best, haar moeder kon ze niet vervangen. Antje Smit bood uitkomst bij het wassen en naaien. Dat was voornamelijk verstelwerk. Het is bijna niet voor te stellen hoe dit grote gezin in een derde deel van de 'Triangel' kon wonen en slapen. Het was één van de oudste huizen van de Weemstraat, op het armenhuisje na, dat een eindje verderop stond. Schoolkinderen konden in het armenhuis of armhuis tussen de middag een warme maaltijd krijgen. Het armhuis, gesticht in 1845, bestond uit tweeëntwintig woningen, waarvan de meeste leeg stonden. En dus kon er door dominee Frits Reitsma vrij gemakkelijk de eerste Rietvlechtschool in gevestigd worden, bedoeld om het vakmanschap te verbeteren. Van enkele huizen werden gewoon de tussenmuren eruit geslagen, waardoor één grote ruimte ontstond. Een verfkwast er door en de school was op 27 april 1908 klaar voor de opening.

De jonge Jansje Klein werd ondergebracht in een gezin aan de Dwarsvaart. Daar werd ze liefdevol ontvangen en grootgebracht. Al op jonge

De Hoofdstraat West jaren twintig, met links logement De Dolfijn.

leeftijd moesten de andere kinderen aan het werk. Maar de lagere school werd nog wel afgemaakt. Er was overigens geen leerplicht, vooral in de winter was het druk op school. Want Noordwolde groeide flink, zodat er na de nieuwe Dorpsschool in Noordwolde ook in Oosterstreek en Noordwolde-Zuid een school werd gebouwd. Zorgen over de kosten voor de school hoefde het gezin Klein zich niet te maken. Het dorp bracht weliswaar samen het jaarsalaris van achthonderdvijftig gulden voor de hoofdonderwijzer bijeen, maar alle andere kosten van het schoolgebouw, hulponderwijzers, kwekelingen en het lesmateriaal waren voor rekening van de gemeente. Opa Lodewijk had de touwtjes strak in handen en dat moest in zijn situatie ook wel. Van werken was in zijn beleving nooit iemand minder geworden en die leuze gold voor iedereen. Toen de kinderen van school kwamen moesten ze dus aan de slag of ze volgden gratis de Rietvlechtschool. Diegenen mochten dankzij dit initiatief van huisarts Jan Jacobs Mulder en dominee Frits Reitsma, nog drie jaar langer kind blijven voordat ze de fabrieken met lage zedelijke waarden in moesten.

Tante Wiep weet ik me als kind te herinneren als een gastvrije lieve vrouw. Ze had altijd wel wat lekkers voor mij en was altijd vrolijk gestemd. Ze was heel proper, dat bleek wel uit het stoepje achter het huis. Dat maakte na het inwassen met wit zand een nette indruk. Ook de witte gordijnen fleurden het donkere huis nog wat op. Ze straalden zindelijkheid uit. Iedereen was welkom en werd heel gastvrij ontvangen. Als je door de lage achterdeur naar binnen ging moest je je eerst bukken. Dan kwam je in het stenen achterhuis terecht waar het aanrecht was. Ook deze vloer was ingewassen met wit zand met een looper van kokos eroverheen. Aan de ene kant was dan het aanrecht met grote en kleine groengekleurde petroleumstellen, die voorzien waren van goudkleurige biesjes.

Noordwolde profiteerde al veertig jaar van deze Amerikaanse brandstof. Drie straatlantaarns waren er op petroleum. Ondanks dat hoofdonderwijzer Freriks, bestuurslid van dorpsvereniging De Eendracht, probeerde dat tegen te houden. De lantaarns op petroleum vond hij te gevaarlijk. In 1909 gaf de firma Droger en Co een demonstratie in

‘De Dolfijn’. En toen werd duidelijk dat elektriciteit een groot effect zou hebben op het leven binnen en buiten. De arbeider in Noordwolde zou bevrijd worden van onvoorstelbaar veel lichamelijke arbeid. In bedrijven namen apparaten het zware werk over, er werd minder getild en gesjouwd. Maar het gemeentebestuur wijst in 1911 het verzoek uit Noordwolde om een eigen elektrische centrale af. De gemeente neemt de stoelenindustrie ook al niet serieus, want in het gemeenteverslag van 1887 wordt de stoelenindustrie beschreven onder het kopje armenzorg. Dan begrijp je ook weer waarom De Eendracht met Vinkega, Noordwolde, Boijl en Zandhuizen een zelfstandige gemeente wil vormen.

Omdat het huisje van tante Wiep zo oud was, was alles ‘uit de haak’. Zelfs het aanrecht liep schuin af. Bij het aanrecht waren geen kastjes, maar een gordijntje dat petroleumbussen, veger en blik en andere zaken voor het oog van de bezoeker verborgen hield. Je kwam het kleine achterkamertje binnen door een okergele deur die was voorzien van een uniek mechanisme. Over de deur hing een koord met daaraan een zakje zand. Dat koord liep over een katrol en als je de deur opendeed dan schoof het zakje zand omhoog en door dat gewicht viel daarna de deur automatisch achter je dicht. Als kind stond ik daar vaak naar te kijken en ik ben dit systeem later nooit weer tegengekomen.

Eenmaal binnen was het huisje toch best wel gezellig, ondanks de weinige middelen die men had. Op de tafel lag een pluchen tafelkleed met een hagelwit gesteven kleedje. Daarop stond een altijd gepoets-te koperen bloempot, met aan de bovenkant een open randje. Het groene plantje erin verhoogde de gezelligheid. Aan de zijkant stond de grote zwarte rieten stoel van opa Lodewijk met daarnaast een ‘Etna’-potkachel met oventje. Op die kachel stond altijd een grote ketel. Boven de kachel bevond zich een schoorsteenmantel met een paar antieke vaasjes. In het midden stond een klokje. In het vertrek hing bijna niets. Alleen boven de deur naar de donkere gang hing een portret van mijn opa, gemaakt door tekenleraar Bakker van de Rietvlechtschool. Bakker was in 1919 van Amsterdam naar Noordwol-

Anna Schuitemaker en Wiep Klein. Tante Wiep bracht de laatste jaren door in Nieuw-Lindenoord in Wolvega. Ze leek veel op mijn vader, hoe donker haar haar hier nog is.

de gekomen en bleef daar vele jaren aan de school verbonden. Zijn naam was duidelijk leesbaar onder het portret. Ik heb geen idee waar dat portret is gebleven. Jammer, want het was zo sprekend mijn opa. In de kamer hing ook nog een scheurkalender aan de muur en een Schwarzwaldler koekoeksklokje, dat altijd dezelfde tijd aangaf. Op de vloer lagen bruine kokosmatten. In de hoek stond een oud theekastje met daarop een geborduurd kleedje met kleine rozenmotiefjes. Wat gekleurde kop en schotels vormden een servies. Achter een glasplaat stonden enkele kopjes van porselein voor speciale momenten. Deze had tante Wiep voor haar verjaardag gekregen. Een van de kopjes was voor haar het allerbelangrijkste en was haar trots. Ze had het gekregen van haar broertje Andries. Die ging werken in de zuivelfabriek 'Aurora' in Spanbroek als kaasmaker en centrifugist. Van zijn eerste daar verdiende centen kocht hij een kop en schotel. Maar die werd nooit gebruikt, tante Wiep was doodsbang dat het zou breken. Hoe vaak ze me dit heeft verteld weet ik niet meer, maar dat kleinood betekende veel in haar leven. Bij alle latere verhuizingen moest het kopje mee. De jaren verstreken en tante Wiep kreeg verkering. Maar mijn opa had daar bezwaar tegen en verbood alle contacten. In zijn ogen was de vrijer een aan alcohol verslaafde nietsnut. Haar zou met zo'n man veel ellende te wachten staan. Maar het leed was al geschied. Wiep was reeds zwanger, al werd daar later eigenlijk nooit meer over gesproken. Want het was een schande voor de familie Klein. Negen maanden later werd er aan de Weemstraat een jongetje geboren. Zijn naam was Tjibbe, toch nog vernoemd naar de familie waar hij van af stamde. Hij werd in het gezin opgenomen en daar ook grootgebracht. Veel mensen dachten dat Tjibbe een broer van mijn vader was. Het is moeilijk te beseffen wat tante Wiep zonder man en met een kind in die tijd heeft meegemaakt. Ze kreeg daar later heel veel liefde van haar zoon Tjibbe en zijn vrouw Anna Schuitemaker voor terug. Liefde, die haar ook toekwam. En ze wist zich ook gesteund door dankbare broers en een zus, want ze had als plaatsvervangende moeder een onmogelijke taak verricht in een tijd van bittere armoede. Zij overleed in 1976, een maand voor haar zevenentachtigste verjaardag in verpleegtehuis Nieuw-Lindenoord in Wolvega.

Een van de jongere broers van mijn vader, Bertus, werd timmerman. Hij veranderde later van beroep. Zijn drie jaar oudere broer George was in de jaren twintig werkzaam in de schaatsenfabriek van Zwart in Warga. Hij zou enkele jaren later samen met mijn vader aan de Hoofdstraat Oost 40-42 in Noordwolde een smederij openen. Twee andere broers leerden in de voetsporen van vader Lodewijk het vlechten. Gerhardus opende een eigen rotanzaak in Groningen. Johannes werd stoelenmaker in de fabriek van Lammert ten Wolde aan de Bovenstreek. Al vanaf het eind van de negentiende eeuw was het voor arbeiders gebruikelijk om de boodschappen te doen in de winkel van de baas. Werknemers voelden zich verplicht daar dure maar vaak ook slechte levensmiddelen te kopen. Je wilde tenslotte in economisch slechte tijden niet als eerste ontslagen worden. Vaak werd zelfs voor de betaling een voorschot genomen op nog te maken mandjes. Uitzicht op verbetering van de leefomstandigheden hadden de werknemers daarom amper. Toch vond Johannes later wel een baan op de zuivelfabriek in Oosterlittens. Lammert ten Wolde was verre familie, ik moest daar oom een tante tegen zeggen. Ik zie tante Trui met haar bekakte stem zo weer achter de groene toonbank staan. Met de bril op het puntje van de neus keek ze me tussen de vele sproeten door strak aan. Ja tante Trui was best wel eigenwijs. Ik moest haar later tante Truus noemen. Haar rossige haar droeg ze strak achterover in een knoet. En als je goed keek zag je ook dat haar handen vol met sproeten zaten. Dat vergeet je als kind nooit weer. Onderdanig moest je zijn en vooral met twee woorden spreken, maar waarden en normen hadden ze me thuis wel geleerd. Ik haalde daar boodschappen en kreeg dan een zuurtje van haar uit een stopfles met verschillende opschriften, hartjes in allerlei kleuren. Ze las me dan voor wat er opstond. Haar man noemde ik nooit bij zijn voornaam. Omdat we er altijd kaas kochten noemde ik hem 'ome plus'. Want je at in die tijd 'zoveel plus kaas', termen als jong en belegen bestonden nog niet. Ik moet wel heel erg klein zijn geweest.

Omdat van werken nog niemand minder is geworden ging ook mijn vader in 1914 op veertienjarige leeftijd het huis uit en kwam terecht in de smederij van R. de Vos in Terwispeel. Hij koos voor het smidsvak,

maar viel er veel te kiezen? Op de fiets, wat toen normaal was, legde hij de afstand van twintig kilometer van Noordwolde naar Terwispel af. Vooral in de winter leverde dat problemen op, helemaal als de gaslantaarn in het donker uitging. Door de week bezocht hij 's avonds de kleine dorpsherberg van uitbaatster Hiske de Leeuw, op zoek naar wat vertier na een dag van zware arbeid. Hier was het immers altijd warm en gezellig. Hier is Lourens Klein volwassen geworden. Hij werd liefdevol in een gezin opgenomen, maar eenmaal thuis voelde hij weer de geborgenheid van het eigen gezin, vooral van zijn vader Lodewijk. Na jaren in Terwispel gewerkt te hebben kwam mijn vader terecht in de smederij van Roukema aan de Turfkade in Echtenerbrug. Hij kon daar een paar centen meer verdienen. En leerde daar moeder kennen. Rimke Jansma was geboren op 27 januari 1903 in een huis aan de vaart in Oosterzee in de gemeente Lemsterland.

Mijn moeder was de enige dochter van het gezin Jansma. Ze had drie broers: Klaas, Jelle en Fedde. Deze broers genoten een grote bekendheid in de wijde omgeving. Ze waren zeer deskundig op het terrein van muziek, techniek en astronomie. Ook in kringen van zendamateurs waren Jelle en Fedde zeer bekend. De broers waren de uitvinder van de muziekschrijfmachine. Mijn pake en beppe woonden aan de Middenweg in Oosterzee, in de polder tussen Echten en Bantega. Mijn pake had een klein boerenbedrijfje. Daarvoor had hij nog gewerkt op de zuivelfabriek in Oosterzee, waarvan nu nog de schoorsteen als een soort monument bestaat. Mijn beppe was Wobbige Bettje Koopmans. Een vrouw die altijd in het zwart gekleed ging en er daarom voor mijn gevoel oud uitzag. Ik kan me niet voorstellen dat ik nu al ouder ben dan dat zij ooit is geworden. Mijn ooms waren goede violisten in het plaatselijke 'Strijkje' van Echten. Vooral oom Klaas was als dirigent en als bespeler van vele muziekinstrumenten bekend. Alle drie waren het mensen die zichzelf hadden ontwikkeld. Ze bedachten en maakten de meest mooie dingen, zoals radio's, modelvliegtuigen, sterrenkijkers en zenders voor hun hobby als zendamateer. Daarbij werd gebruikgemaakt van eenvoudige materialen. Maar wel met een grote dosis improvisatievermogen en vindingrijkheid. En bovenal een gezond verstand.

Een klomp als viool

Beppe vertelde me eens, dat oom Fedde zijn eerste viool zelf had gemaakt. Een uniek exemplaar, geheel eigen ontwerp en vooral heel goedkoop. Ik wist echt niet wat ik me daarbij moest voorstellen, maar al gauw bleek dat het eigenlijk geen viool was. Oom Fedde had een viool gemaakt van een oude klomp van pake, voorzien van echte snaren, een soort elastiek. Door deze op verschillende manieren te spannen ontstonden er trillingen, en met die signalen kwam tenslotte de toonladder tot stand. Eerst tokkelde hij met zijn vingers op dit 'instrument' en later kwam er een oude vioolstok aan de pas. Mijn oom kon er echt op spelen. Zelfs het Friese volkslied, zo zei beppe met trots in haar stem. Geen wonder dat Fedde werd ontdekt en het jongste lid werd van het plaatselijke 'Strijkje'.

Mijn oom Klaas was de oudste van dit gezin. Hij was erg muzikaal en dirigeerde als muzikleraar vele korpsen en andere muziekgezelschappen. De muziek zou een groot deel van zijn leven beheersen. Als tachtigjarige bespeelde hij nog het orgel van de Nederlands Hervormde Kerk in Oosterzee. Maar de meeste publiciteit kreeg Klaas Jansma door zijn kijk op de sterren. Sterrenkunde was een hobby. Hij wist waar hij wetenschappelijk mee bezig was. Niet voor niets werd hij uitgenodigd om lezingen te geven. Ook vertelde hij mij hoe de jaargetijden ontstonden, het kantelen van de aarde rond de as. Hij vertelde mij over het Noorderlicht en hoe de zon en de maan verduisterd werden. Deze kundige oom legde alles uit over kometen en sterrenregens. Later gebruikte hij daar ook lichtbeelden bij. Dan vertelde hij hoe nietig de mens en de aarde eigenlijk waren in de grootheid van het heelal. Perfectionist als hij was maakte hij zich deze materie eigen door veel zelfstudie. Toen ik drie jaar oud was begon Klaas met het slijpen van lenzen voor zijn telescopen waarmee hij de nachtelijke hemel bestudeerde. Een van die telescopen bevond zich naast zijn huis aan de Hoofdweg in Echten. Vandaar had je een wijds uitzicht over de landerijen tot aan het Tjeukemeer. De telescoop was meestal afgedekt.

De Friese Koerier maakte een portret van Klaas Jansma. Wanneer de heer Klaas Jansma te Echten in de donkere middeleeuwen had geleefd, zou hij veel kans gelopen hebben op een brandstapel dat leven

Klaas Jansma als dirigent van accordeonvereniging Animato uit Scherpenzeel. Hij was daar ook de oprichter van.

te verliezen. Niet als misdadiger of als revolutionair, maar als duivels-kunstenaar, als machinist, als man van geheime kunsten. Want ook dan zouden zijn zoekende geest en zijn praktisch verstand hem op pionierspaden hebben gedreven, tot bijgelovige ontzetting van zijn tijdgenoten. Gelukkig is hij geboren bij de aanvang van de twintigste eeuw (1900), dus in onze eigen verlichte tijd. Hij zou zich veilig en naar hartenlust hebben kunnen wijden aan zijn liefhebberijen, wanneer daar niet de strijd om het dagelijks brood zou zijn geweest. Vooral in het eerste tiental jaren van 1900 was die strijd zwaar en moeilijk voor het gezin Jansma, waarvan de man grondwerker en kleine boer te Oosterzee was. Zodat Klaas Jansma geen dag langer naar school kon gaan, dan tot de wettelijk verplichte leeftijd. Als hulp bij de boer, als los werkman, later als zuivelarbeider, moest hij zijn handen leren gebruiken. Blijmoedig gelukkig man. Wie nu eens de kans krijgt rustig met de heer Jansma te spreken, wat niet gemakkelijk is, want deze man van honderd en één dingen komt veel tijd te kort, ontvangt de indruk, tegenover een eenvoudig persoon te staan, die blijmoedig de dingen doet, die het leven hem oplegt. Er gaat kalmte en rustige zekerheid van hem uit, een kostbaar bezit, door hem gewonnen in honderden uren van eenzame studie, vaak uren van bemoediging en vertwijfeling.'

Als schooljongen had Klaas Jansma al veel liefhebberijen; de liefde voor muziek, film en foto en van kijken en lenzen. Hij maakte zelf een soort filmapparaat en knipte films van stroken papier. 'Ik kon alleen maar sneeuwbuien laten zien', vertelde hij ons. Geld voor aankoop van een muziekinstrument was er niet. Als jongen van vijftien jaar kreeg hij een kostbare dwarsfluit. Vooral op dit instrument bracht hij het ver. Zijn jongere broer, ook een knutselaar en zoeker, leerde hem van een brillenglas een verrekijker te maken.

In de muziek zette Jansma door, hij kreeg les van meester Van Loon en Laurens de Rook van Lemmer. Hij leerde verschillende instrumenten te bespelen en toen meester Van Loon stopte als dirigent van het Strijkje 'Nieuw Leven' in Echten, volgde Klaas Jansma hem op. Hij gaf ook les op de fluit, viool, saxofoon, orgel, mandoline, accordeon en gitaar. Heel het muziekleven van de Zuidwesthoek van Friesland draaide voor een groot gedeelte om Jansma, vooral toen het spelen

op de accordeon en mandoline in clubverband een grote vlucht nam. Zo werd muziek, zijn passie, middel van bestaan.

Daarnaast kwamen nog andere ambities tot ontplooiing. De sterren hadden grote aantrekkingskracht. Jansma bouwde kijkers, waarvoor hij eerst de lenzen uit Duitsland liet komen, maar toen die in de praktijk niet aan zijn verwachtingen voldeden, leerde hij zelf het lenzen slijpen van Hein Gosliga te Leeuwarden. Hij probeerde steeds grotere kijkers te bouwen en maakte voor dit werk zelf zijn gereedschappen. Op de als werkplaats ingerichte zolder stonden vele prachtige werktuigen: draaibanken, slijpmachines, polijstmachines en allerlei precisie-instrumenten. Hij bouwde daarmee zijn eigen telescopen. Hij ontwierp en maakte de spiegels en oculairs hiervoor. Voor de vervaardiging van lenzen moest men de sterkte kunnen berekenen en zonder wiskundige formules is dat niet mogelijk. Klaas Jansma studeerde algebra en wiskunde, tot hij ook deze zaken voldoende onder de knie had. Daarnaast kwam nog de studie van de hemellichamen: hij las veel boeken over lenzen en sterrenkunde, over hemelkaarten, over het hele ontzaglijke gebied van de astronomie. Hij kwam in schriftelijk contact met andere amateurs, en zelfs met beroeps-astronomen en wisselde met hen gegevens en waarnemingen uit. Klaas Jansma had vooral belangstelling voor instrumenten met lenzen, foto-, film- en projectieapparaten. Hij bouwde zelf een filmprojector en maakte projectieplaatjes van de hemellichamen. Hij hield vaak lezingen met lichtbeelden over de sterren voor onder andere schoolkinderen. De journalist van de Friese Koerier vroeg zich na zijn bezoek af wat er uit deze man gegroeid zou zijn, wanneer hij in zijn jonge jaren de mogelijkheid tot studeren had gehad.

‘Vrij zeker een geleerde, die de wetenschap tot groot nut zou zijn geweest. Jammer. Voor de wetenschap misschien. Niet voor ons, voor de mensen waartussen de heer Jansma leeft. Want nu komt een deel van zijn begaafdheid ons onmiddellijk toe. Nu buigen in vele gezinnen jonge vingers zich over de toetsen van accordeon of de snaren van een mandoline en brengen muziek en liederen vreugde in vele harten.’

Spiegelkijker gemaakt door Klaas Jansma met een doorsnede van 12,5 centimeter, nog te bezichtigen in Sterrenwacht Burgum.

Deze muziekschrijfmachine werd in twintig jaar ontwikkeld en is te zien in een museum in Lemmer.

Een bijzonder mens, die Klaas Jansma, die dus nooit de kans heeft gehad om te studeren. Maar ook broer Jelle was iemand die zelf instrumenten maakte. De meest opzienbarende uitvinding van de drie broers was wel die van de muziekschrijfmachine. Er was direct volop belangstelling voor, maar dat was voor de broers geen reden om octrooi aan te vragen. Het is ook bij een prototype gebleven. Wel heeft het apparaat nog geruime tijd ter bezichtiging in de Lemster oudheidkamer gestaan. Klaas zijn verdiensten resulteerden tevens in een koninklijke onderscheiding. Klaas Jansma overleed op negenentachtigjarige leeftijd in verpleegtehuis 'De Flecke' in Joure.

Zijn broers Jelle en Fedde startten in 1932 een garagebedrijf in de voormalige gereformeerde kerk. Ze verhuurden ook auto's. Beide mannen waren erg technisch aangelegd. Ze repareerden vooral auto's, motoren, fietsen en radio's. Ze waren monteurs die zich echt niet op lieten jagen om meer omzet te halen en dus meer geld te verdienen. Voor hen telde alleen het eindresultaat: wat kapot was weer aan de praat krijgen. Twee mannen die van hun hobby hun beroep maakten. Desnoods werden kapotte radio's mee naar huis genomen om daar de klus af te maken. Het werk in de garage was vooral in de winter geen pretje, want het was er dan ijskoud. Je had geen brug, waarmee je eenvoudig onder een auto kon kijken. Nee, ze moesten op de rug op de koude grond liggen. Achter in de werkplaats stond nog wel een oliekachel, die ze voor een deel zelf hadden gemaakt. Links van de garage was een kleine afgescheiden ruimte, die als kantoor en etalage fungeerde. Maar het accent heeft bij Jelle en Fedde nooit zozeer op de verkoop gelegen. In de garage hing een gemoedelijke sfeer. Ze namen nog tijd voor de dagelijks dingen. Altijd waren ze bereid hun werk te onderbreken en je te woord te staan. En als het ging om vooral technische vragen dan hadden ze daar meestal ook wel het juiste antwoord op. Beide broers hadden

dezelfde hobby: radiotechniek. Samen bouwden ze in 1924 al hun eerste radiotoestel. Ze waren toen vijftien en zestien jaar oud.

Het bleef bij Jelle en Fedde niet alleen bij het repareren van radio's, want in de jaren voor de oorlog ontwikkelden ze zich tot zendamateur. De hiervoor noodzakelijke diploma's werden direct na de oorlog in 1946 en 1947 gehaald. Ze werkten onder hun eigen code. PH stond voor Holland, de 0 (nul) voor zendamateur en de letters J.E. voor Jansma Echtenerbrug. De broers onderhielden contacten met honderden zendamateurs in West-Europa, Algiers en zelfs Israël. Veelzijdig, dat gold ook voor de gewone jongens Fedde en Jelle, en bescheiden. Toen in de jaren vijftig de televisie haar opwachting maakte waren het oom Jelle en oom Fedde die al zelf een toestel aan het bouwen waren. En voor wij eigenlijk wisten wat televisie inhield en wat we ons daarbij voor moesten stellen, gingen we met elkaar naar Echtenerbrug om dit wonder te aanschouwen. Daar in de hoek van de kamer stond een toestel met een klein beeldscherm. Opgewonden zaten we rond het toestel om vooral niets te missen. Maar wat viel ons dat ontzettend tegen. Het beeld 'sneeuwde' erg. Zo nu en dan konden we iets herkennen. De altijd optimistische oom Jelle voelde onze teleurstelling goed aan. 'Het kan beter hoor, er moet nog wel wat aan gesleuteld worden.' Wij knikten instemmend. En na een poosje was er duidelijk verbetering te bespeuren. We konden beelden in zwart en wit onderscheiden. Terwijl in het hele land de televisie geleidelijk zijn doorbraak beleefde, hadden de beide broers van mijn moeder de volgende uitvinding alweer gedaan.

Mijn moeder vertelde me dat ze in haar jeugd nooit de kans heeft gehad om zich verder te ontwikkelen. Ze had zeven jaar over de lagere school gedaan, waarbij ze tijdens dat laatste jaar vooral op haar beide broers moest passen. Want het was een eind lopen door waterrijk gebied naar de school van Oosterzee. Toen moeder van school kwam moest er thuis gewerkt worden op de boerderij, maar ze had ook nog een paar andere adressen waar ze uit werken ging. Voor haar vader moest ze melkbussen schoonmaken. Daarvoor kreeg ze ooit een zilveren lepel als beloning met opschrift 'Forsjinne lean

Fedde Jansma bij zijn pomp in Echtenerbrug.

*De toneelvereniging met vierde van links
Rimke Jansma.*

Broer en zus Klaas en Rimke Jansma.

*Trouwfoto op 12 december
1929 van het echtpaar Lou-
rens Klein en Rimke Jansma.*

Een eigen smederij

In de jaren twintig was het heel moeilijk om een eigen bedrijf van de grond te krijgen. Per wet was vastgelegd dat er maar een werkweek van achtenveertig uur gemaakt mocht worden. Maar vanwege de grote armoede in Noordwolde mocht daar in de fabrieken vijftig uur gewerkt worden. De werkloosheid was vooral in de wintermaanden groot. De ontevredenheid onder de arbeiders leverde de communist Johannes Mooij uit Noordwolde in 1923 bij de gemeenteraadsverkiezingen veel stemmen op. De onstabiele Europese economie speelde ook Noordwolde parten. Zo was 1926 een dramatisch slecht exportjaar. En toen moest de crisis in Amerika nog beginnen. En juist in die moeilijke periode begonnen de broers Lourens en George Klein samen in Noordwolde een smederij.

Veel mensen in Noordwolde bedachten ook allerlei nieuwe beroepen: bellenpoetser, het duwen van groentekarren, vuilnisbakken leeghalen en naar binnen brengen, straatzanger, verkoper van gebruikte kleding of eieren. Spruiten plukken leverde een cent per kilo op,

Groepsfoto van de smeden voor de nieuwe woning in 1930. Stukken ijzer en voerbakken liggen in de steeg naast de woning, v.l.n.r.: Alie Klein, Rimke Klein, George Klein, Tjibbe Klein, Lourens Klein en de hond Amy.

*Age de Weger bouwde ook woonwagens
(april 1936).*

voor het aanleggen van een weg kreeg je twintig cent per uur en als je een zware boom om zaagde was de beloning 3,5 cent. Werklozen kregen steun van de regering. Iedereen kreeg sokken met rode randjes, schoenen met gaatjes en ondergoed met een stempel. Over stempelen gesproken: de werklozen moesten zich vanaf januari 1932 elke dag melden bij een stempelbureau. Als je aan het eind van de week alle stempels had, kreeg je een uitkering. Je moest je op verschillende tijdstippen op een dag melden. Op die manier kon je dus niet stiekem ergens gaan werken. Veel mensen schaamden zich als ze in de rij voor het stempelkantoor stonden. Het was een vernedering, want iedereen kon zien dat je werkloos was. Dat was ook zo met het fietsplaatje. Dit was een andere maatregel van de regering om werklozen te steunen. Die hoefden geen fietsbelasting te betalen. Maar dan kreeg je wel een gaatje in het plaatje van de fietsbelasting voor op je fiets.

De economie in de Verenigde Staten draaide tot 1929 uitstekend, vooral de verkoop van de eerste auto's aan het buitenland leverde geld op. Bedrijven gaven aandelen uit, veel mensen wilden die toen wel hebben. Maar toen in 1929 de economie minder goed draaide, wilde iedereen in Amerika weer van die aandelen af. En dat leidde op 24 oktober 1929 tot Black Thursday. Aandelen waren niets meer waard, mensen gingen failliet en waren helemaal blut. Velen pleegden die dag zelfmoord. De afzet van producten daalde, omdat mensen minder geld hadden om iets te kopen. Bedrijven betaalden werknemers noodgedwongen minder loon of je werd ontslagen. Niemand in Amerika wilde bijvoorbeeld de Nederlandse bloemen nog hebben. De handel met Amerika lag stil. Het aantal werklozen steeg tussen 1929 en 1936 van achttienduizend naar een half miljoen. Nederland telde toen acht miljoen inwoners. Rond 1930 telde Noordwolde vierentwintig bedrijven, waarin honderdeenendertig arbeiders in dat jaar honderdzesendertig duizend stoelen maakten. En daarvan gingen er twintigduizend de grens over. Nog eens honderd-twintig arbeiders zaten werkloos thuis. Het was dan ook geen wonder dat velen hun werk buiten de gemeente zochten. In vijf jaar tijd verlieten eenentwintighonderd mensen Weststellingwerf en dat was elf procent van de totale bevolking. En omdat

Noordwolde kampte met een vorm van overbevolking, zullen ook uit dat dorp honderden mensen vertrokken zijn.

De regering Colijn bedacht in de jaren dertig grote projecten, die veel werk opleverden. Zo werd in mei 1932 de Afsluitdijk voltooid. Werklozen waren verplicht dit zware werk te doen. Ze kregen een laag loon en mochten maar eens in de twee weken naar huis. Om de Nederlandse producten in het buitenland goedkoper te maken, werd de gulden (pas) in 1936 in waarde vermindert. Van de sigaren die minister-president Colijn op een dag rookte kon een gezin een week leven. De werkverschaffing in Weststellingwerf betekende heide en woeste gronden ontginnen om er landbouwgrond van te maken, bossen aanleggen, sloten en vaarten graven en wegen aanleggen

Station Peperga in 1908 met veel stoelen uit Noordwolde.

George Klein, een broer van mijn vader, had tot dan gewerkt in de linoleumfabriek in Krommenie, waar hij zijn vrouw Alida Vrolijk leerde kennen. (Ze trouwden in 1925.) Het eerste plan van de broers Lourens en George Klein betrof de bouw van een eigen bedrijf aan de dokter Mulderstraat. Dat was tussen het postkantoor en het Compagnonshuis. De grond was al gekocht en de gemeente werd om een bouwvergunning gevraagd. Maar er werden bezwaren ingediend tegen het plan. De komst van een hoefsmid op vijf meter afstand zou te veel overlast veroorzaken in het post- telegraaf- en telefoonkantoor van Noordwolde. Het gedreun, geraas en gestamp van trillende machines zouden de telefoondienst belemmeren en dat kon ten koste gaan van de verbindingen met Steggerda en Zorgvlied. En dan de ondraaglijke stank, die een hoefsmederij zou veroorzaken, die vormde een bedreiging voor de woning van de directeur en de persoonlijke hygiëne van het kantoorpersoneel. En dus weigerde de gemeente Weststellingwerf de vergunning te verlenen. De broers legden zich hier niet bij neer en stuurden op 30 november 1925 een eerbiedige brief naar de Koningin. Dat het Hare Majesteit moge behagen hun alsnog een vergunning te verlenen tot het oprichten van een hoef- en grofsmederij op het perceel, kadastraal bekend gemeente Noordwolde sectie 1 nummer 2804. Eventueel onder het opleggen van voorwaarden, waardoor aan de gerezen bezwaren kan

De Hoofdstraat Oost in feeststemming vanwege de eerste tram in 1914. Het bord rechts voor de winkel van Krol roept weggebruikers op tot 'een rustige gang'. Links het huis van de bakker. Het pand van de familie Klein staat er nog niet. Het hekwerk van de Rietvlechtschool is wel zichtbaar. Mevrouw De Weger loopt midden op straat.

worden tegemoet gekomen. Het mocht niet baten. Ze moesten op zoek naar een nieuwe locatie.

Een jaar later, in 1926 kochten de broers aan de Hoofdstraat Oost nummer 40 een stenen schuur van H. Groen uit Amersfoort. Die had in die schuur een timmerbedrijf. Ditmaal was het krijgen van vergunningen geen probleem, maar een reconstructiewerkplaats, zoals de beide broers voor ogen hadden, zat er nog niet in. Daarvoor moesten ze aan te veel eisen voldoen. Ze wilden graag trailers bouwen, maar de eisen voor trucks met aanhangers werden juist in die tijd strenger. Maar toch wisten ze uiteindelijk wel aan alle voorwaarden van Rijkswaterstaat te voldoen, zo blijkt uit een brief van Rijkswaterstaat op 8 september 1933.

'Naar aanleiding van Uw schrijven d.d. 28 Aug 1933 j.l. waarin de constructie van de door U op het 3-assig motorrijtuig van C. de Nekker en J. Krediet te Noordwolde aangebrachte koppeling nader wordt omschreven en toegelicht, heb ik de eer U te berichten, dat de constructie van de door U in den handel te brengen trailerkoppeling aan de voorloopig dezerzijds ten aanzien van dergelijke voertuigonderdelen te stellen eischen voldoet. Bij het aanbrengen van deze koppeling op motorrijtuigen van het z.g. type 'truck en trailer' dient U op de achterzijde van het aanvraagformulier van het in te schrijven motorrijtuig te verwijzen naar de door U thans ingediende tekening met vermelding van dagtekening en letter, onder verklaring, dat alle onderdelen met deze tekening in overeenstemming zijn. De heeren C. de Nekker en J. Krediet, werd heden het inschrijvingsbewijs toegezonden. Ingenieur W.W.E. van Hemert, Rijkswaterstaat 's Gravenhage.'

Het was mijn moeder die vervolgens in maart 1937 namens 'constructiewerkplaats Gebr. Klein Noordwolde' weer een brief schreef aan Van Hemert. Ze wilde weten wat er aan een bepaalde trailerkoppeling veranderd moest worden om een laadvermogen van zesduizend kilo mogelijk te maken. Ze weten ook die aanpassing voor elkaar

te krijgen. 'In antwoord op uw verzoek d.d. 11 Mrt. 1937, alsmede een vervolg op mijn vorige aan U gerichte schrijven d.d. 21 Dec. 1936 (No 274-J-IV) heb ik de eer U hierbij te berichten dat er niets aan het door U in den handel gebracht trailer of oplegkoppeling mankeert.' De beide broers hadden duidelijk meer in hun mars dan alleen het werk van smid. Dat blijkt uit deze brieven die tevoorschijn kwamen uit trommeltjes en sigarenkistjes.

Woning met kachelwinkel eind jaren twintig. In de winkel is rechts nog net een kachel te zien.

Mijn ouderlijk huis

*De initialen van Jan Willem Marinus
gekerfd in een steen in de achtergevel.*

In het jaar 1929 werd begonnen met de bouw van het woonhuis voor de smederij. De eerste steen werd gelegd door Jan Willem Marinus die nog smidsknecht bij ons is geweest. Op een steen in de achtergevel staan nog de initialen 'J.W.M.1929'. Ik heb er veel respect voor, dat onder zeer moeilijke omstandigheden, in bittere armoede, dit bedrijf van de grond werd getild. Daar dacht je vroeger als kind niet over na. Alles was zo vanzelfsprekend en nooit heb ik ze horen klagen. Het huis werd voor twee gezinnen gebouwd, ook oom Bertus werkte daar aan mee. Het was een soort twee-onder-één-kap, naast ons woonden oom George, de broer van vader, met zijn vrouw tante Alie. Ze speelden ook een belangrijke rol in mijn leven.

Mijn leven begon op 15 september 1932, toen Lourens en Rimke een dochter kregen. Gewoontegetrouw had ik de naam van mijn moeders moeder moeten krijgen. Dat was Wobbigje Bettje, maar uit eerbetoon voor de heel jong overleden moeder van mijn vader werd ik Klaasje genoemd. Dat was toen tegen alle regels in, maar er werd niet moeilijk over gedaan. En dus ging ik door het leven als Klaasje Klein. Mijn baakster was Mulder van de Hellingstraat. Het was een normale bevalling en ik woog zes pond. Er stond een wiegje op wieltjes voor me klaar volgens eigen ontwerp. Het was gemaakt door Anne van Dijk, die werkte bij De Weger aan de andere kant van de straat. Om het wiegje was een crèmekleurig gordijn met bloemetjesmotief gedrapeerd. Dat gordijn kon je ook zo weer weghalen. Veel later kreeg ik een eigen gemaakt wit met blauw geverfd ledikantje. Het zou lang duren voordat ik daar uitgegroeid was. Je kon gluren door de spijlen, aan de ene zijkant zaten die los. We hebben jaren later nog een familielid blij gemaakt met mijn ledikant.

Negen maanden nadat ik ter wereld kwam werd onder hetzelfde oranje dak nog een meisje geboren. Het was een zware bevalling voor tante Alie, waar de dokter ook aan te pas kwam. Grietje, genoemd naar de moeder van tante Alie, woog slechts vier pond, maar wist die achterstand later goed in te lopen. Nicht Grietje was min of meer mijn zusje, met wie ik liefdevol opgroeide. Het is dan ook geen wonder dat ook vandaag nog mensen me altijd aanspreken over mijn zuster. Misschien kwam dat wel omdat we als kinderen veelal gelijk gekleed waren. We

*Grietje Klein in triolerkleden bij de tramlijn
(achtergrond woonhuis Kok bij Triofabriek)*

hadden allebei een krullenkop en waren ook even groot. We waren geen zusjes, maar het voelde wel zo. Als ik later iets kreeg, dan kreeg Grietje het ook en omgekeerd. Het is juist daarom dat ik het gemis van een broer of zus nooit heb gevoeld en dat zal voor haar ook wel zo zijn geweest.

Moeke vertelde me dat ze het in mijn eerste levensjaar heel moeilijk had gehad. Ik was een zogenaamde huilbaby en dat was best lastig. Dokter werd geroepen, maar die kon niks vinden. Ik was een gezonde baby en het huilen zou wel overgaan. Achteraf bleek dat ik niet genoeg te drinken kreeg, of eigenlijk was het zo dat in de borstvoeding te weinig voedingswaarde zat. Mijn moeder werd ziek. Ze kreeg struma, een afwijking van de schildklier, en was een hele poos aan bed gekluisterd. Toen had je nog niet de medicijnen die je nu wel hebt. Het moest vooral met rust genezen. Er kwam een ledikant in ons kamertje te staan, daar waar ik ook geboren was. Meer dan een jaar heeft ze daar gelegen, maar ik kan me er niet veel van herinneren. Daarvoor was ik nog te jong. Er werd toen gezegd dat je deze ziekte moest 'overgroeien'. Mijn moeder was nooit een dikke vrouw, maar haar gewicht liep op naar tweehonderd pond. Als je de foto's ziet: het moet afschuwelijk voor haar geweest zijn. Hulp in huis was er niet, te duur. Nu zou je een beroep doen op bepaalde instanties, maar toen was dat er allemaal niet. Het was tante Alie die zich over ons ontfermde. Zij was het ook die mij de eerste stapjes heeft geleerd. Ik had met Grietje dus niet alleen een zusje, maar had ook twee moeders. Tante Alie is altijd een tweede moeder voor mij geweest en is dat tot haar dood ook gebleven. Op latere leeftijd bevatte ik pas de harmonie tussen deze twee gezinnen. Heel opmerkelijk. Ik herinner me geen moment dat er onenigheid ergens over was. Maar er zal best wel eens wat geweest zijn. Ik kan me nog dingen herinneren van toen

De familie Klein wandelt in de jaren dertig over de Hoofdstraat Oost in het gezelschap van helemaal links oma Vrolijk, de moeder van Alie Klein, de vrouw van George Klein.

*De echtgenotes van de beide smeden,
Rimke Jansma en Alie Vrolijk.*

ik drie jaar was. Bijvoorbeeld het kammen en borstelen van mijn krullen, of zoals ze toen zeiden ‘pijpenkrullen’. Dat getrek aan mijn haar deed pijn en ik wilde die krullen niet meer. Maar ze zaten er nu eenmaal in. Dat was voor mij iedere morgen weer een klein drama. Ik moest al huilen als mijn ouders met de kam aan kwamen zetten. Ook herinner ik me nog vaag het gekriebel van de bruine wollen kousjes, daar moest je het mee doen want lange broeken waren er nog niet. In het vroege voorjaar, soms met Pasen al, kreeg ik witte katoenen kniekousjes aan, die mijn moeder zelf gemaakt had. Maar als het nog te koud was dan werd het Pinksteren. Dat was een feest en blij huppelde ik met mijn kniekousjes door de steeg naast ons huis. Die steeg van klinkers was ook de maximale speelruimte, verder mocht ik niet komen. Dat was te gevaarlijk, want een trottoir bestond nog niet. Op mijn vierde verjaardag kregen Grietje en ik een marineblauw trainingspakje. Dat zat lekker warm en we zagen eruit als een tweeling. We vonden dat heel leuk. Nu en dan keken we even in de smederij achter het huis. Maar daar was het voor ons te gevaarlijk en we liepen er in de weg.

Hoe vooral mijn moeder en tante met elkaar omgingen was heel bijzonder. Ze hadden beiden geen moeilijke aard, dezelfde karaktertrekken en ze stonden voor iedereen klaar. Wel hadden ze een heel ander verleden. Maar van die twee werelden heb ik niets gemerkt. Alleen oom George had daar nog zichtbaar iets van meegekregen, gelet op de stropdas die hij aanvankelijk zelfs in de smederij droeg. Maar dat veranderde wel. En de witte zakdoek werd ingeruild voor een rode.

Mijn moeder was opgegroeid in een socialistisch gezin, dat wegliep met Pieter Jelles Troelstra, bekend van de slagzin ‘Heel het raderwerk staat stil als mijn machtige arm dat wil’ en zijn tijdgenoot Domela Nieuwenhuis. Pake vertelde vaak over die socialistische voormannen.

De in 1860 geboren Troelstra studeerde voor advocaat. Zijn vader was onder andere hoofdredacteur van het liberale blad de Friesche Courant. Vader Troelstra hoopte dat zijn zoon ook liberaal zou worden. Pieter Jelles voelde zich aangetrokken tot de Friesche Volkspar-

tij, waarvan hij in 1885 lid werd. Hij trouwde drie jaar later met de even oude Sjoukje Maria Diederikz Bokma de Boer. Samen vormden ze de redactie van 'For hûs en hiem'. Onder het pseudoniem Nienke van Hichtum schreef zij later het beroemde boek 'Afkes Tiental'. Pieter Jelles voelde zich verbonden met predikant Domela Nieuwenhuis, die het blad 'Recht voor allen' uitgaf. Hij sloot zich aan bij de partij van Domela, de Sociaal Democratische Bond.

Toen deze sociaaldemocraat op 16 mei 1930 overleed knipte pake een knipsel uit de krant. Hij bewaarde het in een trommeltje.

's Gravenhage. Onder overweldigend betoon van deelneming en aanhankelijkheid is heden te 's Gravenhage het stoffelijk overschot van mr.PJ. Troelstra naar de algemeene begraafplaats ter laatste rustplaats geleid. Nadat in de ochtenduren de lange stoet van duizenden vertegenwoordigers van corporaties en organisaties en tal van partijgenoten uit alle oorden des lands zich in het Belgische Park in de nabijheid van het sterfhuis hadden geformeerd, werd om één uur de kist met het zielloos hulsel van den grooten sociaaldemocraat het sterfhuis uitgedragen. Het einde van het tijdperk van Pieter Jelles Troelstra werd ingeluid.'

Tante Alie werd geboren in een klein plaatsje in de Zaanstreek, Zuiderhoofdstraat 69 in Krommenie. Ze kwam met broer Jaap Vrolijk uit een middenstandsgezin. Haar vader Dirk Vrolijk had een sigarenwinkel. Als ik nu mijn moeder en tante Alie vergelijk, dan waren er toch verschillen. Tante Alie had direct al een uitzet met een prachtig servies met goudkleurige randjes. Het was blauw met grijs gebloemd Beiers porselein en heel luxe voor die tijd. Maar ook in kleding onderscheidde tante Alie zich van mijn moeder. Ik keek mijn ogen uit naar al die weelde die op een wit tafelkleed werd uitgestald. Mijn moeder, een eenvoudige boerendochter uit de Friese polder, had alleen de echt noodzakelijke dingen: zes borden met een gekleurd randje en een simpel theeservies, gekregen bij het trouwen. Verder wat lakens, slopen, baddoeken en theedoeken. Maar dat zonder het rijke borduurwerk met kanten randjes van mijn tante.

Achter de muziek aan

Als kind van vier jaar maakte de muziekvereniging 'De Woudklank' altijd veel indruk op me. Ik marcheerde dan een eindje mee. Trottoirs had je toen nog niet en moeke zei me tot hoever ik mocht gaan. Van Sinterklaas kreeg ik een kleine trommel, die had hij voor me in de 'Triangel' neergezet. Ik geloofde nog in die man. Ik vond de trommel prachtig en marcheerde aan de kant met de grote trommels mee. De mannen keken me dan glimlachend aan en dat stimuleerde me om nog harder te slaan.

De dag waarop op 13 december 1926 de eerste repetitie plaats vond, geldt nog steeds als de oprichtingsdatum van muziekvereniging 'De Woudklank'. Daar ging toen wel een periode van geheimzinnigheid aan vooraf op de Meenthe en in Zandhuizen. Daar werd het plan gesmeed met mensen die tot dat moment actief waren in het fanfarekorps 'Concordia' in Noordwolde. (Concordia heette in 1899 aanvankelijk nog 'De Nijverheid'.) In 1956 kwam er een drumband bij en in 1964 majorettes: een kleurig visitekaartje.

De Woudklank marcheert door de Hoofdstraat Oost langs wagenmaker Age de Weger en bijna bij de winkel van Jan en Janke Krol.

'De Woudklank' heeft toch altijd wel mensen gehad, die een leven lang lid waren. Appie Slot begon er al in 1955 en Jan Bekhof in 1960.

Toen dachten ze nog niet aan de grote concerten, die ze in sporthal De Duker zouden meemaken of de reis naar Polen in 1995. Een van de dirigenten wil ik er toch even uitlichten. Cornelis Pape (1886-1979) leidde de vereniging negenentwintig jaar. En dat is een bijzondere prestatie geweest. Cor woonde aan de Weemstraat, vlakbij het ouderlijke huis van mijn vader. Hij kwam daardoor ook veel in de smederij en dan moest ik voor hem trommelen. Dat vergeet je nooit weer. Ik werd in de smederij 'de kleine Woudklank' genoemd. Ik had er mijn beroep

van moeten maken, het was mijn leven. Het geluk dat je mensen met muziek bij elkaar brengt. Maar op een dag werd me de trommel afgenomen, omdat ik te veel lawaai maakte. Mijn moeder werd er dol van en kreeg hoofdpijn. En als reactie sloeg ik dan nog harder, omdat ik vond dat ze zich aanstelde. En dat werd door vader afgestraft.

De familie Pape was ruim een eeuw lang een belangrijke familie in het dorp Noordwolde. De Duitse stamvader George Ludwig Pape (1745 Otterndorf) was een luitenant in het leger van Hannover. Zijn vader en een broer waren ook in Hannover gelegerd. George betaalde om als luitenant in het Nederlandse Statenleger te komen. In 1779 trouwde hij in Groningen met Wibbina Emmen (Veendam 1757). In 1780 verliet hij het leger en ging bij de marine. Hij heeft als adelborst gevochten in de laatste grote zeeslag in 1781 tussen Nederland en Engeland bij de Doggersbank, waarvoor hij een medaille heeft ontvangen. In dat jaar werd in Meppel zijn zoon Nicolaas Frederik geboren. George Ludwig verdronk op zesendertigjarige leeftijd in Nieuwer-Amstel, het huidige Amstelveen. Dat had niets met die oorlog te maken. Hij had een neef genaamd Anton Pape die in Amsterdam woonde en zilversmid was. Zijn neef Anton heeft de begrafenis van George verzorgd. Moeder Wibbina werd na het overlijden van George huishoudster bij een dokter. Die dokter was bevriend met haar familie. De dokter verhuisde met Wibbina en zoon Nicolaas Frederik Pape naar het bijna duizend zielen tellende Noordwolde. Nicolaas Frederik trouwde in 1804 met Klaasje Steffens uit Makkinga. Hij wordt molenbaar van de volmolen met blauwververij. De volmolen deed dienst bij de vervaardiging van lakense stoffen en de fabricage van zeildoek. De stoffen ondergingen in de volmolen een bijzondere behandeling, waarbij onder meer volaarde (of vollersaarde) wordt gebruikt (een vette kleisoort). In grote kuipen (volkommen), die waren gevuld met volaarde, vet (vaak reuzel), urine en water, werden de stoffen gestampt met houten stampers. Aanvankelijk werd dit door voetenwerk gedaan. Je kon er amper de kost mee verdienen. Dat bleek ook vanwege de schulden die Nicolaas Frederik in 1815 bij de kerk had. In 1819 stond de molen stil en werd voor vijftig gulden afgebroken, terwijl de molen

Graven van de familie Pape in Noordwolde.

in 1798 nog elfhonderdvijftig gulden had gekost. Nicolaas en Klaasje kregen twee kinderen. Dochter Wibbina (1808-1880), die trouwde met Reinder Jochem Drijfhout. En zoon George Lodewijk (1805), die het vak van blauwverver leerde van zijn vader. Mogelijk was hij de laatste verversknecht die in 1850 in het dorp woonde. Hij trouwde in 1834 met Grietje Harmens Vrind. Uit dit huwelijk kwamen elf kinderen voort en dat verklaart de vele Pape's in Friesland en op de begraafplaats van Noordwolde. De laatste van die elf kinderen was de in 1857 geboren Jacob George (1857-1940). Die trouwde met Trijntje Kornelis Jepma uit Marssum. Jacob was ook een blauwverver, die aan de Weemstraat zelf gesponnen garens een kleurtje gaf. Maar hij ontwikkelde zich vanuit dat ambacht tot een prominent dorpsbewoner. Toen in 1912 de Woningstichting Weststellingwerf in Noordwolde werd opgericht door wethouder Thijs Menger zat Jacob Pape (1857-1940) in het eerste bestuur. Waar maar wat te verbeteren viel, daar was Jacob Pape. De woningstichting kreeg aanvankelijk ook de mooie naam 'Stichting tot verbetering der volkshuisvesting in de gemeente Weststellingwerf'. De eerste daad was de bouw van vier arbeiderswoningen in Noordwolde. Jacob hield zich twee jaar later namens 'De Eendracht' in een commissie ook bezig met de slechte vaarwegen en zat met Thijs Menger en dominee Frits Reitsma in het eerste bestuur van de lokale afdeling van het Groene Kruis. Hij vond ook nog tijd om bijenhouder te worden en te kaatsen. Zijn zoon Cornelis was ook in het bestuur van 'De Eendracht' actief.

De trommel was weg. Maar ik had mijn Hohner mondharmonica nog. Die vond ik veel later onder het stof terug. Op een dag kwamen opa en oma Vrolijk uit Krommenie bij tante Alie en oom George op visite. Dat gebeurde niet vaak, ze brachten altijd wat voor ons mee. Ze behandelden mij ook als een soort kleinkind net als Grietje, ik werd nooit vergeten. Dit keer hadden ze wel een heel duur geschenk meegenomen, een kleine harmonica, voorzien van een paar bassen. En Grietje kreeg een kleine piano. En daar is dus de liefde voor dit instrument door ontstaan. Als vierjarige kon ik er al een wijsje op spelen. Mijn ome Jelle, de broer van moeder die zelf knopaccordeon speelde, vond dat heel bijzonder en zei dat ik echt muzikaal was. Ik

zou les moeten nemen en dat is later dan ook gebeurd. Na een jaar kreeg ik een Hohner accordeon met acht bassen. Daar leefde ik me helemaal op uit. Alleen Grietje bleef achter met haar pianospel. Ze was helemaal niet muzikaal, net als mijn moeder. Grietje had heel andere interesses zoals poppen, waar ik zelden mee speelde.

Mijn moeder was mijn beste maatje. Nadat ze bijna hersteld was van haar ziekte ontfermde ze zich steeds meer over mij. Ze moest zich wel in acht nemen en ging iedere middag een uurtje rusten. Dat heeft ze tien jaar volgehouden. Ze was niet sterk maar zou behoorlijk oud worden. Misschien wel omdat zij werd ontzien. Tante Alie nam mijn lieve zorgzame moeder veel werk uit handen, zoals wassen en het buitenwerk. Moe stond altijd voor me klaar en hielp me er weer bovenop als dat soms nodig was. Ze had interesse voor anderen.

Het graf van vader en moeder Klein.

*Mijn moe en ik, op weg terug
Hadden een hele hechte band
Liepen daarom hand in hand
Door 't slechte weer heel vlug*

*Mijn moe, die er altijd voor mij was
Zette mij soms ook aan 't denken
En bleef maar aandacht aan mij schenken
Ze kwam er altijd aan te pas*

*Want, zonder moe wat was het leven
Nooit tevergeefs een beroep gedaan
En zij die altijd klaar bleef staan
En ook altijd bleef vergeven*

*Want zo was mien moe, mien eigen moe
Altijd maar aan 't zorgen
Voor de dag van morgen
En deed voor mij de lakens toe*

*Een kusje hier, een kusje daar
Vallen en opstaan in het leven
En vooral mij steeds omgeven
Wie staat er nu nog zo voor mij klaar?*

*Moe en ik hoefden eigenlijk niets te zeg-
gen
Vielen haast nooit uit de toon
In een leven zo gewoon
Viel gewoon niets uit te leggen*

*Mien moe, die is allang niet meer
En het enige kwaad wat ze mij heeft
gedaan
Is te sterven... En mij laten staan
Maar zo gaat het nu één keer*

Het groene Rode Dorp op de hei

In mijn beleving was het dorp Noordwolde in de jaren dertig een zeer groen dorp. Zelfs bij ons in de Hoofdstraat Oost naar de kerk toe stonden bomen. En groeide het riet met pluimen tegenover ons in de sloot langs de weg. Naast de Rietvlechtschool stonden grote bomen. Het hele dorp was één en al groen, wat mooi aansloot op het landschap in het nabijgelegen Drenthe. Vooral in het centrum en langs de vaart stonden dominante eiken en daar weerspiegelden de bladeren in het water van de vaart. We gingen naar de Hanestede en 'Pape's bossies' ten noorden van het dorp om brummels (bramen) te zoeken. In de bossage van de familie Pape kon je achter de vier huisjes bij de vaart ook hutten bouwen. Puur natuur was ook het gebied rond het Rode Dorp aan de Schapendrift. De naam van dat dorp is ontleend aan de rode dakpannen.

In Noordwolde woonden aan het begin van de twintigste eeuw veel dorpelingen niet bepaald menswaardig in plaggenhutten. Door inwoners van Noordwolde werd de stichting tot verbetering der volkshuisvesting in de gemeente Weststellingwerf opgericht. Wethouder Th.J. Menger, J.C. Pape, en J. Post vormden het voorlopig bestuur van wat officieel in 1912 de woningstichting zou worden. Het doel was om iets aan de slechte woonomstandigheden te doen. Het eerste plan betrof de bouw van zeven arbeiderswoningen in Noordwolde. Uiteindelijk zouden er vier worden gebouwd voor 1645 gulden per stuk (747 euro). De bewoners moesten vijftachtig gulden huur per jaar betalen, maar dat was door velen niet eens op te brengen. Andere projecten waren woningen aan de Spoorsingel in Wolvega en de Nieuwstraat in Noordwolde.

Het Rode Dorp was het volgende sociale woningbouwproject van de woningstichting die toen acht jaar bestond. Voor tweehonderd gulden per hectare werd elf hectare heidegrond gekocht. Bij het egaliseren van het heideveld werd in 1920 een urnenveld uit de tiende eeuw gevonden met restanten van een tufstenen zaalkerkje uit de elfde of twaalfde eeuw. Er moeten negenhonderd jaar na Christus al veel mensen in dat oude Noordwolde gewoond hebben, getuige de vele urnen. Er kwamen op dit historische grondgebied tweeëntwintig landarbeidershuisjes te staan. Het leken boerderijtjes, maar dat

waren het niet. Ze worden nu in Friesland nog 'spultsjes' genoemd, waarvan de bouw een gevolg was van de Landarbeiderwet van 1918. Een voorhuis met een tuitgevel en hoge zijwanden, waarbij het dak naar de achterzijde was doorgetrokken om zo een schuur te krijgen voor wat kleinvee, een koe of akkerbouwproducten. Het erf van de huisjes van het Rode Dorp was wel zo ruim dat er kleinschalige veeteelt mogelijk was voor eigen consumptie of een beetje handel. Zonder weide of akker waren ze onverhuurbaar geweest, want de bewoners van de zelfgebouwde hutten waren gewend dat hun grond toch wat geld opleverde. Ze moesten immers bewoners van plaggenhutten rond Noordwolde een beter onderdak bieden. (Het Rode Dorp dreigde in de jaren zeventig te worden gesloopt, maar de huizen werden uiteindelijk na protesten in 1986 voor 1,4 miljoen gulden opgeknapt.)

Er was vanuit Noordwolde geen verharde weg naar het Rode Dorp, maar een zandpad. Alles was hier in mijn jeugd nog zo ongerept: bremstruiken en veel heide. Later werden her en der boerderijtjes gebouwd, die via zandpaadjes en klaphekjes te bereiken waren. Aan weerskanten van het pad waren kleine zandverstuivingen en daar ging ik dan als kind met een schepje en een emmertje naar toe in gezelschap van buurmeisje Annie Prop, dochter van de schilder. Ze was iets ouder, een jaar of drie. Later kon je op de fiets over een nieuw schelpenpaadje met betonnen paaltjes naar het Rode Dorp, een hechte kleine kern, met generaties dezelfde families. Het Jodenkerkhof voor de ingang van het dorpje had voor kinderen weinig betekenis, ik wist niet eens wat joden waren. Het waren vooral de klaphekjes die indruk maakten.

Het stukje grond was door de kerkvoogdij in 1770 in erfpacht gegeven aan een groep joodse inwoners van Noordwolde. Het moet volgens archeologen al eerder een vergelijkbare bestemming hebben gehad. Waarom de joden in Noordwolde waren komen wonen is niet bekend, het eerste echtpaar vestigde zich in 1750 in het dorp. Binnen vijftig jaar was er ook een synagoge. Er waren contacten met de joodse gemeenschappen in Gorredijk en Steenwijk (tot 1795 werden

Het huis van Jan Sietse Blauw in jaren vijftig op de heide van de Meenthe.

joden uit Steenwijk ook in Noordwolde begraven) en misschien ook wel met joodse kolonisten in de kolonies van de Maatschappij van Weldadigheid. De joodse inwoners in Noordwolde waren werkzaam in de handel, daarom waren ze bijvoorbeeld ook zo welkom in Steenwijk. De bekendste joodse ingezetene van Noordwolde is de joodse onderwijzer Mozes Lemans (1785-1832). De in Naarden geboren zeer jonge leerkracht beheerste het Hebreeuws, Chaledeeuws, Syrisch, Arabisch, Nederlands, Duits, Engels, Frans, Italiaans en Spaans. Dat zal geen Noordwoldiger hem ooit verbeterd hebben. De talenkennis had hij van zijn vader, een koopman, meegekregen. Lemans zette zich in voor hervorming van het onderwijs aan joodse kinderen. Zijn ideaal was een maatschappij die slechts uit mensen bestond, voor hem bestond de nationaliteit van het joodse volk niet. Dat betekende niet dat hij zijn godsdienstige principes verwaarloosde, hij wilde Nederlander zijn met een joodse godsdienst. Om de joden beter in de maatschappij te laten opnemen bevorderde hij het gebruik van het Nederlands boven het Jiddisj. Hij zette zich ook in voor vernieuwing van het Hebreeuws, wat veel protesten opleverde van conservatieve joden. Lemans was twee jaar in Noordwolde en werd leraar van de Latijnse school in Amsterdam en in 1818 hoofd van de Nederlands Israëlitische Armenschool. Hij schreef een groot aantal boeken en kreeg in 1813 van de regering een erepenning. (Ik heb ooit bij een Sipke Lemans in de klas gezeten, die kwam volgens mij uit Oldeberkoop.) Lemans was in Noordwolde werkzaam toen er maximaal zesenzestig joden woonden. Maar met de joden ging het in de loop van de achttiende eeuw economisch niet goed. Ze konden de kerkelijke belasting niet meer opbrengen en pogingen om in 1861 aan geld te komen voor een nieuwe synagoge in Noordwolde mislukten. In de jaren daarna nam het aantal leden zodanig af (van eenenveertig in 1869 naar veertien in 1899) dat de gemeente werd opgeheven en bij de joodse gemeente in Heerenveen werd gevoegd. De synagoge aan de Hoofdstraat West werd in 1876 verkocht en vier jaar later gesloopt. In 1900 vond ook de laatste begrafenis op het Jodenkerkhof plaats. De naam Jodenkerkhof verdween bijna in 1948 na een heftige discussie in de gemeenteraad. Het zou niet getuigen van respect om de naam na de holocaust te handhaven, zo zei mevrouw H. Klein-Dupont. Maar de

raad voelde niets voor een aanpassing van de naam. In oktober 2003 staan de burgemeesters van West- en Ooststellingwerf samen op het Jodenkerkhof om een gedenkplaat te onthullen voor de achtentertig joodse inwoners van de Stellingwerven die de oorlog niet hebben overleefd, waarvan tweeëntwintig uit Weststellingwerf. (Vlak voor de oorlog telde Noordwolde toch weer zeventien joodse inwoners.) En zo werd het Jodenkerkhof dus de plaats in de Stellingwerven die verwijst naar de joodse gemeenschap. Als de raad in 1948 een ander besluit had genomen, dan had het terrein bij het Rode Dorp nu de Schans geheten. Die naam was al verbonden aan een pad over de heide waar acht gezinnen aan woonden. Vanaf de Schapendrift slingerde het pad met de naam 'De Schans' naar de IJkenweg. Een schans was een simpel verdedigingswerk, dat daar ooit geweest moet zijn. Die werden vooral langs De Linde gebouwd om in de Tachtigjarige Oorlog de wrede legers van Duitse bisschoppen af te remmen. Zo dreven met eggen en ploegen bewapende Noordwoldigers de vijand aanvankelijk terug bij de Bekhofschan ten noorden van Boijl. Maar de drieduizend verdedigers werden in augustus 1673 toch teruggedrongen tot de Tolbrug. Oldeberkoop werd bezet, maar uiteindelijk werd Friesland gered door noodweer waarbij een groot gebied langs de Linde en Tjonger onder water kwam te staan. Dat er in die periode ook bij het Rode Dorp gevochten is blijkt uit de vondst van loden kogels uit de zeventiende eeuw.

*Grietje en Klaasje Klein in augustus 1934
op de Meenthe bij het Rode Dorp.*

Naar de 'grote' school

Trijntje Hoekstra en Klaasje Klein in 1939 bij de deur van de dorpschool. De grote strikken in het haar waren de trend. Ook het verschil in kleding was groot.

Een kleuterschool bestond nog niet. Je moest naar school als je zes jaar werd. De geboortedatum bepaalde of je een vroege of een late leerling was. Ik ging in 1938 voor het eerst naar de lagere school, die toen uit zes klassen bestond. Het was een goede school, zo meldt inspecteur Wijnbeek al in 1845. *‘Van de vereischte schoolmeubelen, landkaarten enz. rijk voorzien. Hier heerschte orde en stilte, zonder dwang, en was het geheele onderwijs aangelegd om den geest te verhelderen en het hart te veredelen.’* De inspecteur was blij dat de hoofdmeester van Noordwolde het misbruik van sterke drank ook meester was. Het was een grote klas met dertig leerlingen. Daar waren ook kinderen bij die het eerste schooljaar nog een keer over moesten doen. Ik herinner me Walter Verdenius en de beide Nico's: Nico de Jong en Nico Beugeling. Vlak bij mij zaten Hennie Punter, Sannie Veldhuizen en bakkersdochter Corrie de Vos. Contacten zijn er nu niet meer. Zouden ze nog leven? De schooltijd vormt de basis van je verdere leven. We zaten in bankjes met inktpotten. Daar doopte je de kroontjespennen in en je kreeg een roze vloeiblad. Die had je het meest nodig op school. Mijn eerste schooldag verliep wat onwennig. Al die kinderen, waarvan ik er maar een paar kende. Ik mocht vooraan zitten, vlak bij het grote schoolbord. Daar lag het krijt al klaar. Mijn ogen waren gericht op de grote schoolplaten aan de muur. De bekende zeer levendige tafereeltjes van de Groninger Cornelis Jetzes (1873 -1955). Wat maakte hij mooie portretten. Wat een techniek, kinderen van vlees en bloed. Waar mannen als Ligthart en Scheepstra bekend werden als pedagoog, bereikte Jetzes met zijn tekeningen zijn doel. Ot en Sien en ook andere scheppingen zijn nog steeds vermaard en herinneren aan een rijk geïllustreerd leven. In de hoek stond een bord met de woorden aap, noot, mies, wim, zus, jet, teun, vuur gijs, lam, kees, bok, weide, does, hok, duif, schapen, maar dat kon je natuurlijk nog niet lezen. Ook de veelkleurige planten voor het raam trokken mijn aandacht. Mijn eerste juf was een schat, en daardoor voelde ik mij op school al snel thuis. Ja, juf Theunissen was iemand waar iedereen van hield, een warme persoonlijkheid. We lagen allemaal aan haar voeten als ze voorlas. Het was alsof ze het voordroeg, met heel veel gebaren. Het was dan heel stil in de klas en ik hoopte dat ik nog lang bij haar in de klas mocht blijven. Maar dat was slechts een jaar en dat ging snel

voorbij. Toen ik overging kwam ik in de klas van juf De Lange en die stond bekend als een kwaaië.

De komst van Sinterklaas en zijn Pieten was voor de kinderen in de eerste klas natuurlijk onvergetelijk. Niemand was nog van zijn geloof gevallen. De oude Spaanse bisschop heeft heel veel indruk op me gemaakt. Hij kwam de klas binnen en vroeg: 'Zijn hier nog stoute kinderen?' Juf: 'Ja, die twee jongens daar achteraan.' Dat waren Chris van Olphen en Henk Vogelzang. Jongens die alles deden en konden, behalve leren. Piet opende een hele grote zak en stapte resoluut op Chris af. Die wachtte niet af wat er ging gebeuren maar vluchtte naar buiten. Henk beloofde plechtig dat hij nooit weer ondeugend zou zijn en nadat we allemaal wat lekkers hadden gekregen kwam alles voor ons gevoel toch weer goed.

De angst voor de tweede klas werd bewaarheid. Een ommekeer in mijn dan nog korte leventje. De ene juf was duidelijk de andere niet. De lieve juf Theunissen werd ingeruild voor een streng akelig mens. Geen humor, geen enkele grap, een dictator die heel goed met haar handen was. Voorlezen deed ze op een matte toon, die bij ons geen doel trof. Als bange vogeltjes zaten we bij elkaar. Haar ogen zochten de hele tijd de klas af naar iets wat niet door de beugel kon. Je voelde je als een vlieg gevangen in een spinnenweb. Thuis moest ik vaak huilen om alle ongerechtigheid. Mijn vader hield me altijd voor, dat wanneer ik mijn best deed er niets aan de hand was. En daar hield ik me maar aan vast. Vaak moest ik dan aan Chris en Henk denken, die nog steeds mooi bij juf Theunissen in de klas zaten. Het wachten was op de grote vakantie. Je mocht dan een plantje van school mee naar huis nemen om te verzorgen. Dat was het enige moment dat juf De Lange aardig overkwam, maar dat zal wel zo zijn geweest, omdat ze ook vakantie had. De schoolplaten aan de wand en de rode geranium straalden gelukkig nog wat zonnigs uit. Als ik voor de klas moest komen, om wat op het bord te schrijven, trilde het krijtje in mijn hand. Vooral de minder leuke dingen blijven je bij. Bij het schoon-schrijven liep juf De Lange tussen de banken door om te kijken of we onze vingers wel recht hielden. Met een stokje in de hand corrigeerde ze dat en als je het daarna nog niet goed deed kreeg je een klap op je

*De buurmeisjes (v.l.n.r.) Grietje Klein,
Annie Prop en Klaasje Klein.*

handen. Dat deed pijn en ik zat dan ook gestrest in de schoolbank. Want ondanks dat ik een mooi handschrift had kreeg ook ik klappen.

Op een dag kwam ik thuis met bebloede oren en dat was de druppel die de emmer deed overlopen. Ik had blijkbaar iets gedaan wat fout was en had moeten nablijven. Dat deed ik dus, maar ze vergat me helemaal. Het schoolplein was leeg en iedereen was verdwenen. Ik zat nog steeds in de klas met mijn armen netjes over elkaar, zoals we dat geleerd hadden. Maar de juf kwam niet opdagen. Het openstaande raam kwam goed van pas. Ik hield het niet langer uit in de klas en nam in paniek de benen. Stotterend vertelde ik thuis wat er was gebeurd en ik durfde 's middags niet naar school. Maar van mijn ouders moest ik er heen. Anders zou dat de situatie alleen maar verergeren. Schoorvoetend ging ik naar binnen en toen gebeurde het. Ze sloeg me links en rechts om de oren en gooide me tegen een bank en een kast. De gevolgen bleven niet uit. Mijn oorlel was gescheurd en bloedde hevig. Ik zag hoe het bloed kringetjes vormde op mijn gele zomerjurkje. Ik ben huilend en onder het bloed de klas uitgelopen naar huis. Juf schreeuwde nog naar mij, maar ik liep totaal verslagen weg. Mijn vader pakte onmiddellijk zijn fiets en ging naar school. Hoe dat daar gegaan is weet ik niet, maar juf De Lange was daarna ineens veel liever voor me. Ik ben niet de enige geweest die zo door haar behandeld is. Er kwamen meer klachten. En als gevolg daarvan werd ze op non-actief gesteld. Wel nam ze al mijn taal en rekenschriften mee naar huis, vermoedelijk om te bewijzen dat ze toch een goede lerares was. Ik heb ondanks toezeggingen die schriften nooit terug gezien. Juf De Lange verliet het dorp. Ook later bij een reünie van de Dorpsschool was ze er niet. Dat was maar beter ook. De kinderen van toen zullen allemaal nog huiverend aan haar terugdenken. Een lief lachende juf Theunissen was wel op de reünie. De oud-leerlingen die van haar les hebben gehad stonden allemaal in de rij om met haar een praatje te maken en haar ogen straalden net als vroeger.

Zo op het oog waren Grietje en ik een paar onschuldige lieve meisjes met een vriendelijk karakter. Toch was dat niet altijd zo. Je werd opgevoed met altijd mensen om je heen. En daar werden we soms

De kleine Klaasje en Grietje in de bocht van de Hoofdstraat Oost bij de kerk.

wat te vrij van. Dan vergaten we even de juiste omgangsvormen en dat leverde straf op. Meisjes doen op het punt van kattenkwaad niet onder voor jongens. We waren bezige bijen en we wilden niet voor elkaar onderdoen. We bruisten soms van energie en hadden briljante ideeën. De ene stond dan op de uitkijk. Zo vulden we klompen van klanten, die achter de deur stonden, met water uit de regenbak. En dat leverde nogal wat mensen natte voeten op. Dan keken we met een onschuldige blik naar de lucht alsof het plaatselijk geregend had. Tot mijn vader op zekere dag in de gaten kreeg dat we de schuldigen waren. Hij was echt boos op ons. We beloofden plechtig het nooit weer te zullen doen. Maar soms lokte de situatie kattenkwaad uit en dan had je geen keuze. Zoals op een zomerdag, toen een groepje mannen voor onze winkel stond te praten. Mijn slaapkamerraam was er precies boven en stond open. Ik zag buurjongen Andries Jager staan, die net een bezoekje aan de smederij had gebracht. Grietje goot een hele kan met water over de mannen leeg. Ze waren drijfnat en we mochten een week lang niet buiten spelen. Ik mopperde op mijn vader over die zware straf. Maar ik durfde hem niet aan te kijken. Ik ontweek zijn boze blik. ‘Als ik tegen je praat moet je me aankijken.’ Dat wist ik wel, maar als ik gezondigd had was dat best moeilijk. Het woord sorry kwam niet over mijn lippen. Toch hief ik voorzichtig mijn hoofd op. Ik keek mijn vader strak aan. Hij zei toen dat het zo beter was en dat dit nooit meer mocht gebeuren. Ik wilde nog zeggen dat het toch echt Grietje was die het water had gegooid. Maar het leek me beter om maar niks meer te zeggen. Ik beloofde plechtig beterschap en hoorde in de woonkamer naast ons Grietje huilen.

Aan begin van weer een nieuw schooljaar stonden we ook aan de vooravond van een nieuwe wereldoorlog. Maar wij merkten daar nog niets van. Het was niet zo gemakkelijk om het nieuws te kunnen volgen. De meeste mensen hadden geen idee van wat er in de wereld om hen heen gebeurde. Slechts een enkele keer sijpelde er iets door uit Duitsland, dat zich opmaakte voor een oorlog. Het leven ging nog zijn gewone gang. Voor het slapen gaan kreeg ik iedere avond een lepel levertraan. Dat was bedoeld om je weerstand te vergroten. Maar het was vreselijk om in te nemen en ik kneep dan mijn ogen

dicht, alsof dat hielp. Later werd er een smaakje aan de levertraan toegevoegd en werd het iets milder. Onze enige informatiebron was de radiodistributie. ‘Neem distributie, geen gekraak, geen geknetter, alleen muziek, alleen maar spraak.’ Zo werd radiodistributie vlak voor de oorlog aangeprezen. Het grote voordeel was dat je geen radio nodig had, waarvan de geluidskwaliteit vaak minder was.

De PTT zette een distributienet, een soort kabelnet, op voor het hele land. Tegenover de 275.000 geregistreerde radiotoestellen stonden in 1932 285.000 abonnees van de draadomroep. Je kon via het distributienet uit een paar programma's kiezen. Hilversum 1 en 2 moesten doorgegeven, maar het commerciële programma vanuit Luxemburg en ook Russische en niet-Europese programma's waren verboden. In 1939 luisterden 411.720 gezinnen naar de draadomroep. Dat aantal nam daarna snel af, omdat door de ontwikkeling van de techniek een eigen radio goedkoper werd. Bovendien wilden abonnees na het uitbreken van de oorlog niet meer luisteren naar een communicatiemiddel dat volledig in de greep van de bezetter was. Toen de Duitsers radiotoestellen begonnen in te zamelen en een Sperrzeit invoerden (je mocht dan niet zonder vergunning op straat) werd de radiodistributie weer wat populairder. De tariefsverhogingen en de bouw van een FM-zendernet betekenden na de oorlog geleidelijk aan het einde van de draadomroep.

Jan Kroep

Jan Kroep was een man uit de omgeving van Noordwolde, die ik amper gekend heb. Hij kon niet lopen en verplaatste zich altijd kruipend met jute zakken om zijn knieën als bescherming. Hij kroop kilometers ver, van het ene dorp naar het andere. Hij leefde als een bedelaar. Zo verdiende hij zijn kostje. Hij wekte medelijden op en daarmee schraapte hij zijn kostje bij elkaar. Ik zie hem nog van verre aankomen, kruipend en nu en dan rustend. Hij kroop ook naar de smederij. Omdat ik dat eng vond ging ik er niet heen. Grietje en ik hadden medelijden met deze man. Jan Kroep zou voor mij een grote onbekende blijven, een zielige man van wie ik alleen zijn scheldnaam

kende. Vaag herinner ik me verder ook nog Chris Jansen met zijn viool.

Jan Kroep was één van de velen die in de smederij opdook, want het was er altijd gezellig druk. Het was een stenen rechthoekige oude timmerloods, met twee grote houten schuurdeuren, waardoor je vanuit de steeg naar binnen stapte. Op de vloer lagen spoorbielzen op het zand. Direct rechts onder een paar kleine boerderijraampjes stond over de hele lengte van de schuur een werkbank, waar bijna altijd wel iemand aan het werk was, bijvoorbeeld met het rondhameren op een metalen stang van zilverkleurig blik tot een kachelpijp. De smid besloeg namelijk niet alleen paarden, maar deed verder alles wat met ijzer te maken had. Van hekwerken, tot het maken van een schop of deurgrendel. Hij was de vakman die rijtuigen en karren repareerde. Hij repareerde eigenlijk alles wat van ijzer gemaakt was. (Een goeie smid was creatief en vindingrijk en het was geen toeval dat uit kleine smederijen grote bedrijven ontstonden, zoals DAF.) Aan het eind rechtsachter in de hoek stonden de grote gasflessen van het lasapparaat en ook een klein aambeeld. Daar links van centraal tegen de zwarte achterwand was de smidse, met daar vlak naast een groot aambeeld. Boven de vierkante smidse hing een grote metalen bak die de rook en warmte de schoorsteen inleidde en waar enorm veel stof en as bovenop lag. En aan de voorkant van de smidse was een langwerpige rechthoekige waterbak, met altijd een vieze vette laag smurrie op het water, waarin het gloeiendhete ijzer luid sissend en met grote stoomwolken gekoeld werd, nadat de hamer op het aambeeld zijn werk had gedaan. Naast de smidse was de motor van de blaasbalg. Die hing op hoofdhoogte direct naast een lage houten deur. Je stapte dan vanuit een donker hol ineens in het daglicht achter de smederij, waar de paarden nerveus stonden te wachten op wat komen ging. De grond onder hun benen was enigszins geëgaliseerd met sintels en as uit de smidse en tegen de buitenmuur lag een voorraad ijzer. De open ruimte werd links begrensd door houten hokken, een volière en achteraan tegen de sloot met daarachter de trambaan stond nog een metalen garage

De broers Klein en echtgenotes in de smederij in 1930. George staat achter het aambeeld. Tjibbe Klein is de derde smid (rechts).

In de voormalige smederij herinnert nog maar weinig aan de periode dat de beide broers er werkten. Een zwarte geblakerde muur op zolder en tegen het dak van de werkplaats nog wat restanten van het aandrijfsysteem van de allang verdwenen machines.

voor een auto. Rechts stond de bakkerij met daarachter bijgebouwen van Piet en Reina Bergsma. Uit een hoge stenen schoorsteen daalde een heerlijke lucht neer van vers brood. Het meest indrukwekkende aan de smederij was toch wel de ingenieuze grote draaibank langs de linkerwand van de smederij. Het was een systeem dat je met één hendel in werking zette. Dan begon met enorm kabaal van alles langs het smerige plafond tegelijkertijd te draaien. Een serie groot uitgevallen ventilatorriemen zetten vanaf een hoofdas allerlei machines in werking, zoals een ijzerzaag, een slijpsteen en een boor. Vooral de grote ijzerzaag maakte een enorme herrie. Als dat geheel in werking werd gezet kon je het verder wel vergeten om nog met iemand een gesprek te voeren. De vele spinnen die boven de draaibank tegen de balkenzolder hun woonplaats hadden gemaakt moeten doof zijn geweest.

Het was ook de periode (1933) waarin ene Jans Jacobs 'Jonny' Mulder van zich liet spreken. De zoon van de plaatselijke huisarts was bezig met zijn vliegopleiding. En tijdens zijn oefenvluchten verschijnt hij boven Noordwolde, waar zijn moeder vol trots de luchtacrobaat gadeslaat. Maar zij niet alleen, ook de plaatselijke veldwachter. Die wilde het nummer van het vliegtuig opschrijven, na weer een duikvlucht. Maar 'een smid', zo gaat het verhaal, zou tegen hem zijn uitgevallen 'omdat het één van ons is'. Gelet op het karakter van George

Klein zou dat wel bij hem passen. Jonny Mulder bleek in de meidagen van 1940 een geweldige bommenwerperpiloot te zijn, die vooral historie schreef tijdens een aanval op de Maasbrug bij Rotterdam, waarbij zijn Fokker T5 brandend werd neergeschoten. En ook na de oorlog, in 1948 in Nederlands-Indië, schrijft Mulder luchtvaartgeschiedenis tijdens een door hem georganiseerde en geleide luchtbrug met vijfendertig Dakota's op het Javaanse Djokjakarta.

Het komen en gaan van mensen vond ik prettig. Speelman 'Bertus Lacher' (bijnaam van Bertus Possimis) was ook een vaste bezoeker aan de smederij. Als hij er was, was ik er ook, want zijn harmonica en zang brachten leven in de smederij. Ik sloeg hem stilletjes gade vanaf de tweede tree van de trap naar de zolder, met mijn armen rond mijn knieën. Een wonderlijke man, een zingende zwerver, die tot zijn tachtigste door de dorpen trok. Hij werd dan vooral uitgelachen en bespot. Maar ik herkende in hem de kunstenaar, die mij wist te ontroeren. Ik vond hem een sieraad. Bennie Verhagen uit Wilhelminaoord, vertelde me dat de speelman rooms-katholiek was opgevoed. Hij bezocht dan ook regelmatig de katholieke kerk in het dorp. Hij nam de hoed af en ineens rolden er allemaal eikeltjes door de kerk, die op de rand van zijn hoed hadden gelegen. Verhagen kon er nog flink om lachen. Bertus Lacher, voor mij een unieke persoonlijkheid, die op zijn laatste reis naar het graf in Wilhelminaoord werd begeleid door een paar mannen in hun dagelijkse plunje. Ze droegen ook geen hoeden maar petten. En op het commando 'petten af' werd Bertus Lacher de laatste eer bewezen.

*De speelman van de heide
Zoals hij nog wordt genoemd
En door zijn heftig stemgeluid
Werd hij destijds 'beroemd'
Het was niet altijd zuiver
Maar hij deed het met plezier
Hij kreeg dan weer wat centen
En vertrok dan weer van hier.*

Tante Alie met Grietje en Klaasje wandelend door een druk Noordwolde. Rechts op de achtergrond kijkt kolenboer Jaap Bos ze na.

Dan ineens stond moeke in de deur van de smederij met de bonte schort voor waarmee ze liet zien dat ook zij nog aan het werk was. De koffie was klaar, ik liet me van de schommel glijden en liep met moeder mee. Mijn vader volgde ons al snel. Met koffietijd was het gezellig. Iedereen die op dat moment in de smederij was ging mee de beide huizen binnen. Iedere dag opnieuw hetzelfde ritueel. 's Morgens koffie, 's middags thee. En dan kwamen de verhalen los. Wolter Wagter, de conciërge van de Rietvlechtschool, zittend naast het 'DRU-kacheltje'. Als hij tijd had was hij genegen om te helpen bij kleine klusjes. Er was een sfeer van gemoedelijkheid. Ook de mensen die een rekening kwamen betalen schoven aan en gingen met een sigaar weer heen. Wat was het achteraf een voorrecht om zo mijn jeugd jaren te mogen slijten. Het was een onbevangen jeugd, gouden herinneringen om in te lijsten. Maar de oorlog wierp zijn schaduw vooruit. Mijn vader las voor dat delen van Zeeland en de Betuwelinie uit voorzorg onder water gezet zouden worden en dat daardoor een paar duizend mensen hun huizen moesten verlaten. Uit het zuiden van het land kwam een vluchtelingenstroom op gang. Alles wees erop dat de oorlog op komst was. Je luisterde nog meer naar de radio, het was allemaal best spannend en je dacht dat het allemaal van korte duur zou zijn.

Op het schoolplein werd eigenlijk nergens over gesproken en ik vermaakte me thuis met mijn lichtblauwe fiets, die ik voor mijn verjaardag gekregen had. Dat was toch weer wat anders dan de eigengemaakte autoped, die zonder luchtbanden erg zwaar liep. Je moest daarmee flink afzetten om vooruit te komen. Grietje kreeg op haar verjaardag van haar familie uit Noord-Holland wel een autoped met luchtbanden en ze vloog me aan alle kanten voorbij. Teleurgesteld en jaloers zette ik mijn autoped tegen de muur van de smederij. Ik moest dus het onderspit delven totdat die fiets met een Fries vlaggetje redding bracht. Ik moest toen het fietsen nog wel leren. Dat kon alleen maar in de steeg. Daar heb ik het geleerd. Later mocht ik ook met de fiets op het zwarte paadje langs de tramrails achter ons huis. Grietje had nog geen fiets en probeerde me voor te blijven op de autoped. Naast elkaar vlogen we door de steeg richting de sloot, die ons erf scheidde van de tramrails. Bij de sloot kwamen we met elkaar in botsing en Grietje

schoot de sloot in, daar lag ze te midden van kleverige planten. Nat, vies en huilend klom ze weer op de wal. Ik maakte me op dat moment meer druk om mijn beschadigde fiets dan om haar. Maar toen ik haar zo zag staan wekte dat medelijden op. Ik deed mijn arm om haar heen en we gingen samen de smederij binnen. Mijn vader zou later toch nog een autoped met luchtbanden maken, die was voor buurjongen Gerrie Krol van de winkel van Jamin tegenover ons. Een mooie rode autoped met zwarte vlammen.

In de derde klas kwam ik bij meester Jansen terecht. Die woonde nog maar kort in het dorp. Het was een hele ommekeer van een strenge juf naar een goedlachse en vriendelijke meester, die alles goed aanvoelde. Hij liet ieder in zijn waarde en sloeg beslist niet op momenten dat een leerling hem het moeilijk maakte. Hij was zo anders... Het is moeilijk om van jezelf te zeggen dat je een goede leerling was, maar de rapporten tonen dat toch aan. Je had nog geen onderscheid in kwaliteit in een klas, een B-groep of C-groep. Het verschil was dat een mindere leerling meer aandacht kreeg dan een betere leerling. Maar het verschil in niveau bleef. Mijn opstellen maakten indruk op meester Jansen en ik mocht ze dan ook vaak voorlezen. Je mocht dan voor de klas staan en het was eigenlijk wel eng als iedereen naar je keek. Ook mocht ik soms mijn accordeon meenemen en daar genoot hij zichtbaar van. Het was ook de klas waarmee we ons eerste schoolreisje maakten. Met paarden-wagen naar de zandduinen van Appelscha. Ik verheugde me er zo op. Maar op de dag dat we weg zouden lag ik ziek met koorts in bed. Hoe die dag verder is verlopen weet ik niet. Wel was ik aan het eind van de dag van de koorts af. Ik ben later in de oorlog alsnog op schoolreisje naar Appelscha gestuurd, maar ook die dag werd geen succes. We waren halverwege toen we hoorden dat er in Appelscha een razzia was. De paarden en wagens werden direct omgedraaid en we gingen weer terug naar Noordwolde. Dat was ook de laatste poging om tijdens de bezetting op schoolreisje te gaan. De voorbereidingen voor de oorlog gingen gewoon door, maar als kind was je daar niet mee bezig. Je zag wel hoe ook bij Noordwolde versperringen werden gemaakt van prikkeldraad en boerenkarren. Hitler overleefde een bomaanslag en koningin Wilhelmina stuurde hem een gelukstelegram.

De eenjarige Klaasje met haar dertigjarige moeder achter de smederij, waar de was te drogen hangt voor een geparkeerde tram-wagon.

Hoofdstraat Oost rond 1920.

Plaggenhutten 'op Lombok' rond 1902, nu de Zuiderweg.

Noordwolde kreeg in 1939 een eigen afdeling van de luchtbescherming. En je zag allemaal onbekende mensen in het dorp. Daar was de nieuwe eigenaar Hommes van café Centraal, die zich zou ontpoppen tot een fanatieke NSB'er. Hij nam ook plaats in het bestuur van dorpsvereniging 'De Eendracht'. Daarin zaten verder mannen als Van Brakel, Plomp, Kolk en Schulting. Die mannenclub hield zich ondanks de onzekere toekomst vooral bezig met het uitbreiden van het dorp.

De belangrijkste opgave voor de woningstichting was de bouw van arbeidershuizen. In de velden onder Noordwolde stonden nog honderden hutten, de benaming huis onwaardig. Daarin woonden voor de beschikbare ruimte veel te grote gezinnen. Vrouwen en kinderen van de vaak grote gezinnen hielpen mee om met de lage lonen toch wat geld te verdienen. De hutten van Lombok aan de huidige Zuiderweg vormden een dergelijk gebiedje. De naam Lombok komt van één van de kleine Soenda-eilanden. Het eiland was bekend geworden door de militaire activiteiten van ons Indische leger. Die probeerde een einde te maken aan de heerschappij van de Balinezen. Toen naar verluid in 1894 tussen de hutten van het huidige Noordwolde-Zuid een stevige knokpartij gaande was, riep iemand bij het wegdrinken van de pijn 'het lijkt hier wel Lombok'. De strijd daar was toen het gesprek van de dag. Vanaf dat moment was die naam gekoppeld aan het arme buurtje, waar nu nog de Lombokweg aan herinnert.

Het Lombokgebied was een doolhof van zandpaadjes, dat verder alleen toegankelijk was voor een hondenkar. Kinderen moesten werken of spelen rond de hutten. Je wist dat wanneer iemand uit Lombok kwam, hij heel arm moest zijn. Je zat daar ver van de echte bewoonde wereld vandaan. Maar De Woningstichting was dus druk bezig om daar wat aan te doen.

Het was toch een tijd waarin het voor de sociaal zwakkeren allemaal net wat beter werd. En voor hen kwam de oorlog dan ook op een vervelend moment. Vlak voor de oorlog groeide in Noordwolde ook de vraag naar middenstandswoningen. Het dorp had een mulo ge-

kregen en er moest huisvesting komen voor de leraren. Er werd in de bij vlagen bloeiende rotanindustrie beter verdiend, maar de huren stegen ook. De vraag naar woningen overtrof in het dorp het aanbod. Op de vergaderingen van dorpsvereniging 'De Eendracht' werd ook de aanleg van nieuwe wegen en de wens om elektriciteit besproken. En de dorpelingen lieten zich in 1940 ook nog overtuigen van de noodzaak van een waterleiding, een intekenlijst toonde aan hoe groot de behoefte was.

We hadden buiten een grote pomp, waar bruin water uit kwam. Dat dronken we, maar het was niet lekker. De betonnen regenbak achter huis was gevuld met helder water, dat moeder vooral voor haar planten gebruikte. Om de paar jaar werd deze bak schoongemaakt en dan zaten er altijd wel een paar kikkers in. En daarom wilde ik van dat water niet drinken. Dan dronk ik nog liever oerwater. 's Morgens ging ik langs de smalle trap met een blikje water naar boven om me daar te wassen. Zolang er geen waterleiding was, had je ook nog geen wastafel, wel een waskom met kan. Maar die stonden klaar voor het geval er gasten kwamen. En daarbij stonden met eenzelfde motiefje een bakje zeep en een bakje voor de kam. Als het om een 'poezewassie' ging, deed ik dat bij het aanrecht in de lichtgroen geverfde keuken bij de buitendeur. Daar stond je op de tocht en het was er altijd koud, er was geen verwarming. Maar als kind wist je niet beter en iedereen leefde zo.

Op 28 augustus 1939 werd de mobilisatie in Nederland afgekondigd. Alle dienstplichtigen van zestien lichten van 1924 tot en met 1938 werden opgeroepen, zodat het leger groeide van honderd-duizend man naar tweehonderdtachtigduizend man. Ze lieten hun werk en familie in de steek om grenzen en andere belangrijke plekken te bewaken en waar mogelijk de vijandelijke opmars te vertragen. Vrouwen en kinderen bleven achter en er ontstond een groot tekort aan arbeidskrachten.

Twee dagen doorkruisten honderden treinen en kilometers lange colonnes van auto's infanterie, wielrijders, huzaren en artillerie in alle richtingen ons land. De mensen bouwden op God en vertrouwden

Grietje en Klaasje (rechts) tandenpoetsend bij de regenbak. In het midden staat Dinie Kok uit De Blesse, die logeerde bij bakker Bergsma. De smederijdeuren staan wagenwijd open.

Smid Lourens Klein in zijn beste pak.

Wandelen op de Hoofdstraat Oost richting renbaan: v.l.n.r.: Fokke Bos, zoon Aaldert Bos, Klaasje Krol, Gerry Krol en kruidenier Jan Krol.

op de autoriteiten en in die geest gaven zij ook gehoor aan de mobilisatie. In de avond van 3 september hadden de troepen hun oorlogsbestemmingen bereikt en op die dag verklaarden Engeland en Frankrijk de oorlog aan Duitsland. Twee dagen eerder was Duitsland namelijk Polen binnengevallen.

Mijn negenendertigjarige vader hoefde niet. Die was ooit op 19 januari 1920 als dienstplichtige opgeroepen om zich in Schoorl te melden bij het negende regiment infanterie. Per trein van Steenwijk naar Alkmaar. Hij ging in november van datzelfde jaar alweer met groot verlof. Hij moest in 1923 nog twaalf dagen op herhaling en in 1926 nog eens vierentwintig dagen. In 1929 leverde hij het eerste deel van zijn kleding definitief in, waaronder zijn militaire zakboekje en de dan veel te kleine veldjas en pantalon. In oktober 1935 werd hij definitief van de mobilisatielijst afgevoerd en dat was dus mooi op tijd. De roze bonnen achter in het boekje, met de tekst 'voor vervoer voor rijksrekening alleen in geval van oorlog of oorlogsgevaar', bleven daardoor ongebruikt. Maar de oorlog zou uiteindelijk aan niemand voorbij gaan, ook niet aan mij. Ik was toen zeven jaar.

We hadden in de jaren veertig een hecht buurtje aan de Hoofdstraat Oost. Iedereen kende elkaar en was ook met elkaar begaan. Je stond voor elkaar klaar in goede en slechte tijden. Zo had buurjongen Gerrie Krol een vreemde ziekte, waardoor hij naar het ziekenhuis moest. Welke ziekte dat was weet ik niet, maar zijn keel zat vol blaren, hij had hoge koorts en het was levensbedreigend. En dat gebeurde wel vaker, zijn moeder, die we vanwege het kruidenierswinkeltje buurvrouw Jamin noemden, zat dan bij ons in huis te huilen. Vooral bij mooi weer zochten we elkaar op. Iedereen die door de steeg tussen de smederij en de bakkerij kwam stak als groet zijn hand op. Onze klanten, maar ook de bakkersknechten Elias Brouwer en Reinder Hoornstra en winkelmeisje Ria de Nekker. En Jaap Zijm, die kwam van Texel en was in de oorlogsjaren in ons dorp. Zelfs in de oorlogsjaren kon het leven best vriendelijk lijken, vooral in onze steeg. Daar werden op een mooie zondag rieten stoeltjes neergezet. Dan kwamen alle burener gezellig bij zitten. Buurman en buurvrouw Prop namen hun eigen

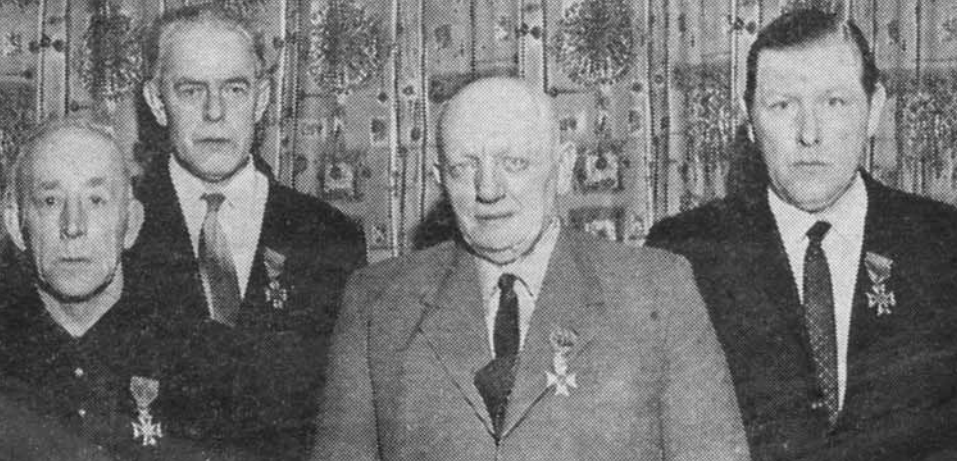
stoel mee. Het was echt gezellig al werd er natuurlijk ook over de oorlog gesproken. Mijn vader wist zelfs nog verhalen te vertellen over de Eerste Wereldoorlog. Hij was bij het uitbreken veertien jaar. Volgens pa stelde Nederland militair gezien toen helemaal niets voor. In 1918 had slechts één op de veertig soldaten een helm en één op de tachtig een gasmasker en waren er twee handgranaten per man. De oorlog ging dan wel aan Nederland voorbij, maar pa wist nog hoe aan het eind ook in ons land de voedselvoorziening spaak liep. De jaren 1917 en 1918 waren voor arbeidersgezinnen daardoor ellendig, veel honger en ook kou. Dat leidde tot voedselrellen. Op ongeveer veertig kilometer van Parijs begon op 5 september 1918 de beslissende slag aan de Marne. De Duitsers verloren en trokken zich na acht dagen terug. De oorlog was voorbij, maar Europa verloor zijn levensvreugde, maar vooral zijn onschuld. De gevolgen waren pas veel later duidelijk. Mijn vader en moeder vertelden ook over de Spaanse griep, die na die oorlog door Europa raasde. Bijna veertig miljoen mensen stierven aan deze zwarte dood.

Grietje en ik luisterden met een glas ranja in de hand naar alle verhalen. En ook buurman en buurvrouw Krol meldden zich. Hij had net de schappen in zijn winkel bijgevuld. Zo goed mogelijk, want een kruidenier moest in de oorlog ook roeien met de riemen die hij had. Jan Krol kon goed praten en wist vaak alles beter. Schilder Prop lurkte zwijzaam aan zijn pijp. Hij luisterde aandachtig naar wat anderen te zeggen hadden. Hij bewoog alleen zijn hoofd, knikte bevestigend of ontkennend. Zijn pijp was een doorroker, toen heel gewoon, mijn pake had er ook eentje. Op de pijp werd na verloop van tijd een plaatje zichtbaar. Bij buurman Prop was dat een duif. Onze vredesduif. Je keek goed of het plaatje al helemaal te zien was, maar dat lukte vaak niet omdat er een verweerde hand omheen zat. Bij ons in de kamer hingen pijpen in een rekje met de tekst: *‘t is geen man die niet roken kan.’* Het waren allemaal verschillende pijpen. Ze hingen voor de kalender van ijzerhandel H.J. Reesink & Co. Ieder jaar kregen we daar weer een kalender van en die hing op hetzelfde plekje.

De brandweer van Noordwolde in de jaren zestig of zeventig met de heren Hiemstra (2e van links), Coenrades, Vermeeren, Schnoor en De Boer.

George Klein vertrekt met lintje bij de brandweer en haalt daarmee de krant, samen met kolenboer Jaap Bos (links), Henk Witmus (rechts) en Wiecher Wuite.

Het werd steeds gezelliger. Bakker Johannes Bergsma met buurvrouw Griet schoven ook aan. En als het echt warm was ontbrak een biertje in de steeg niet. Buurman 'Jamin' legde dan uit waar de donkere wolken vandaan kwa-

men als het aan het eind van de dag begon te onweren. Grietje en ik waren daar bang voor. Als de bui tegen de wind in kwam, moest je je volgens buurman op het ergste voorbereiden. Hij zwaaide tot groot vermaak van iedereen met zijn armen. Oom George was bij onweer als brandweerman heel alert. In het woonkamertje boven de deur hing een alarmbel. En die rammelde vaak, want er waren toen veel meer branden dan nu. Je had mensen die ze zelf stichtten, maar ook de schoorstenen waren minder betrouwbaar.

Bij een brand sprong mijn oom op de fiets en de brandweerkleding fladderde aan alle kanten om hem heen. Hij nam alleen de tijd om thuis de laarzen aan te trekken. Het was alsof je naar een oude lachfilm zat te kijken. Hij was fanatiek en nergens bang voor. Drogist Egbert Hes was de commandant. Andere brandweerlieden waren Wieger Wuite, Rinke de Vos en kolenboer Jaap Bos. Er bestaat nog een prachtig fragment in een oude dorpsfilm, waarin de brandweer weer tot leven komt.

George Klein bleef tot 1968 bij de brandweer. Op 6 februari kregen vier personen een lintje. Burgemeester L.G. Boelens, wethouder E. Kramer en brandweercommandant W. Wesselius betuigden de vertrekkende blussers dank namens de gemeente. De burgemeester reikte de mannen een onderscheiding met oorkonde uit. George Klein kreeg het vergulde brandweerkruis voor veertig jaar trouwe dienst. Al in 1925 maakte hij deel uit van de vrijwillige brandweer. Hij maakte de overgang van handkracht op motorpomp nog mee. Jarenlang was hij onderbrandmeester, tot hij er in 1968 mee ophield. Hoofdbrandwacht Jaap Bos kreeg een verzilverd kruis. Hij was sinds 1943 bij de brandweer. Wieger Wuite (1953-1969) nam het bronzen kruis in ontvangst. Ook hoofdbrandwacht Henk Witmus (1951-1968) kreeg een bronzen kruis met oorkonde. Oom George liet heel trots de onderscheiding aan iedereen zien en schouderklopjes vielen hem ten deel.

Winter zorgt voor extra werk

Op winterdagen was het een drukte van belang in de smederij. De kachelpijpen moesten weer klaar, ze werden door de beide broers zelf gemaakt. (Later in de jaren vijftig werden ze wel kant-en-klaar afgeleverd, dat was al een hele vooruitgang.) Om een kachelpijp te maken moesten er heel wat klinknageltjes geslagen worden. En als het streng begon te vriezen kwamen de schaatsen voor de dag. Voor het ruitje van de smederij kwam dan het bordje 'schaatsen slijpen' te hangen. Ik heb het schaatsen geleerd op het slootje achter ons huis, schuifelend achter een stoel. Mijn schaatsen waren gewone 'houtjes', waar ik best mee uit de voeten kon. In het begin wel met vallen en opstaan. Later werden ze vervangen door Friese doorlopers. Als smidsdochter had ik altijd wel het voorrecht dat mijn vader de schaatsen kon slijpen en een braam kon weghalen. Dan reed het gelijk weer een stuk gemakkelijker. Het slijpen van schaatsen was een vak apart. Was je niet deskundig, dan kon je zeer snel de schaatsen vernielen. Veel verkeerd geslepen schaatsen kwamen alsnog in de smederij terecht. Oom George had het slijpen van schaatsen in de jaren twintig geleerd bij Zwart in Warga.

Leeuwarder Courant 2 december 1921: 'WARGA - Warga profiteert van den winter. In eerste plaats het 6-tal schaatsen fabrikanten aldaar. Uit het buitenland komen talrijke bestellingen, trots de valuta. De enorme voorraden schaatsen zijn bijna weg. Koortsachtig wordt er nu gewerkt.'

Een kleine honderd man werkte toen in deze industrie, waaronder dus George Klein. Vreemd eigenlijk dat mijn vader dit werk in de smederij moest doen, maar zijn broer gaf soms wel aanwijzingen. Met één oog dicht keek hij dan over het ijzer van de schaats of de schaats goed geslepen was. Oom George bleef altijd wat op de achtergrond. Mijn pa moest in alles de doorslag geven. Wat mijn vader deed was in de ogen van mijn oom altijd goed. Ik kan eigenlijk niet zeggen hoe dat kwam. Misschien had George wel te weinig zelfvertrouwen. Vader Lourens Klein nam beslissingen en George ging daarin mee. Daardoor ontstonden er later ook problemen, toen vader overleed. George was niet in staat zelfstandig te functioneren. De schaatsen werden op een

Schaatsen voor de 'Triangel' tussen 1901 en 1910.

Lourens Klein en de lassende Gijs Groeneveld in de smederij.

grote slijpsteen geslepen, die midden in de smederij stond. Mijn vader had een soort schort voor, er spatte veel water op. Boven de steen hing namelijk een emmer met water waaruit gestaag water op de steen sijpelde. Het water vloog dan alle kanten op en hij werd er echt vies van. Het slijpen ging aan de lopende band door. Beide werkbanken lagen vol met schaatsen. Het maakte veel verschil of je grote of kleine schaatsen sleep. Als het heel druk was werd er door de broers wel eens hulp ingeroepen. Gijs Groeneveld bijvoorbeeld, die kwam veel in de smederij. Hij leerde daar lassen en sprong wel eens bij. En ik zie ook in gedachten Wolter Wagter nog staan bij de werkbank. Het slijpen kostte vijfenzeventig cent. Soms hadden mensen geen geld om het slijpen te betalen. Dan werd er gezegd 'je brengt het maar eens langs'. En als er een kind stond, dat vanuit een beursje dubbeltjes en stuivers aan het uittellen was, dan zei mijn oom 'laat maar zitten, je komt er maar een keer voor zingen.' Zo ging het vaak, rijk zouden ze niet worden. Ze waren er vooral voor de mensen in het dorp en minder voor zichzelf.

Er kwamen veel bekende klanten met schaatsen, maar ook mensen die niet tot de vaste klantenkring behoorden. Zo kreeg oom George op zekere dag met twee baronnen te maken. Die kwamen niet achterom, maar stapten de winkel binnen. Ze gaven schaatsen aan tante

Alie. Ze waren van een zekere baron Poet. Ze kwamen de schaatsen 's avonds wel weer ophalen. Nadat ze vertrokken waren ging mijn tante op een draf naar de smederij om dit te melden. De schaatsen werden in een apart hoekje van de werkbank gelegd. We hadden als kinderen het verhaal ook gehoord en wilden die baron Poet graag zien. Oom George had de heren heel kort in de winkel zien staan. Volgens hem was de baron 'een gewoon mannegien met een hoedtien op en een donkere zonnebrille.' Volgens tante zei de tweede man niet veel, maar hij lachte wel vriendelijk. Twee echte baronnen... Maar oom George vond dat niets bijzonders. 'Dat bin toch zeker ok maar gewone meensken.' Toch spookte het steeds door mijn hoofd. 's Avonds na het eten ging ik bij Grietje spelen met de 'Dionne vijfling' in afwachting van de beide baronnen. Onze vijfling waren kartonnen poppen waarvoor we kleren uit papier knipten.

De vijfling Marie, Cécile, Annette, Yvonne en Emilie Dionne werd op 28 mei 1934 in Ontario in Canada geboren. Het was de eerste identieke vijfling ter wereld die hun kindertijd overleefde. Ze werden door Ontario onder voogdij geplaatst, omdat de vader een contract tekende met de wereldtentoonstelling in Chicago. De vijfling werd desondanks wereldnieuws, het eenvoudige boerenhuis werd een toeristische trekpleister en de kinderen waren in tal van reclamespots te zien. Dat liet de staat Ontario wel gebeuren. De kinderen mochten in 1943 weer terug naar de ouders, maar het gezinsleven verliep moeizaam, mede vanwege incest door de vader. Ze verlieten alle vijf op achttienjarige leeftijd het gezin.

Ineens werd tijdens het spelen met de poppen op de deur geklopt. Ja, riep oom George en twee goedgeklede heren kwamen binnen. De ene droeg een jas met een bontkraag. Dat moet baron Poet zijn, dacht ik. Hij gaf tante Alie een hand. 'Baron Poet aangenaam.' Ik zag mijn tante een lichte buiging maken. De andere baron zei niets en lachte alleen maar. Baron Poet sprak gebrekkig Nederlands. Ze kwamen de schaatsen halen. Later bleek dat de beide mannen gewoon uit het dorp kwamen, maar wij kenden ze niet. Ze hadden de beide smeden mooi in de maling genomen. Van de ene man, Chris de Vries, zou ik later

nog accordeonles krijgen. Toen werd er ook nog vaak over de grap gepraat. De ander, de baron, was muzikleraar Lood Hoekstra. Ze hadden een mooi toneelstukje opgevoerd. We hebben veel gelachen.

In het begin van de jaren veertig waren de winters streng. Drie winters met een Elfstedentocht op rij waren uniek. Auke Adema won begin 1940 en in 1941 de tocht, de tweede keer in een snelheidsrecord van acht uur en vierenveertig minuten. Op 22 januari 1942 was het Sietse de Jong die won, omdat een kopgroep de verkeerde kant op ging. Drie deelnemers stierven na een infectie aan bevroren tenen. De Duitsers bemoeiden zich niet met de typisch Hollandse traditie. Ik ben nooit een sprintster geweest. Ik had zwakke enkels, maar kon wel goed meekomen. Ik vond in een trommeltje een vergeeld en nauwelijks leesbaar knipsel over wedstrijden in 1942:

'Ijsclub Eensgezindheid, hardrijderij van schoolkinderen: jongens t/m 11 jaar: 1. G. Schulting, 2. Joh. van Olphen, 3. J.R. Schulting. Jongens 11 jaar en ouder: 1. W. Puper, 2. H. Witmus, 3. J. de Vries, 4. W. Nijboer. Meisjes tot 11 jaar: 1. Jannie v. Dam, 2. Coba de Jong, 3. Klaasje Klein, meisjes 11 jaar en ouder: 1. Willie Schulting, 2. Grietje Krol, 3. Ibeltje de Jong.'

Schaatsen was leuk, maar dat gold ook voor de spelletjes op het schoolplein. Spelletjes die ik kinderen nu niet meer zie doen. Waar zijn de hoepels gebleven, het hinkelen in de vakken van krijt, zakdoekje leggen, een ballenspel met kleine kaatsballen tegen de muur van de dorpschool? Je begon dan met twee ballen en voerde dat aantal langzaam op. Je moest flink oefenen om dat te kunnen. Ook het diabolospel is verdwenen. Je had een klos op een touwtje en die bewoog je dan met twee stokjes heen en weer. De klos mocht er dus niet afvallen. Als je hier echt goed in was, dan gooide je de klos omhoog en ving hem daarna op het touwtje weer op. Dat was niet gemakkelijk. De jojo's zijn er nog wel, maar van een ander materiaal. Spotgoedkoop was het spel met een koord. Je kon daar figuren van maken. Je trok het koordje door de handen, je had er zelfs de mond nog even bij nodig. Zo ontstonden er figuurtjes, zoals een kop en schotel of een

parachute. Behendigheid, daar ging het om. Het knikkeren en touwtje springen zijn nog wel gebleven en ook spelen kinderen nog steeds verstoppertje. Ik geloof ook dat we in die jaren langer kind waren, zo voelden we ons ook nog toen we twaalf of dertien jaar waren. Nu is dat heel anders.

*Niet meer onzeker
Meisjes van 13
Er nu tegenaan
Met vriendjes naar de disco
En piercings 'all over'
Meisjes van 13
Ach, laat ze maar gaan*

Corrie kreeg een poëziealbum. En ik schreef daarin een spontaan bedacht gedichtje, want ik schreef ze nooit over. De boodschap moest goed over komen, daar ging het om:

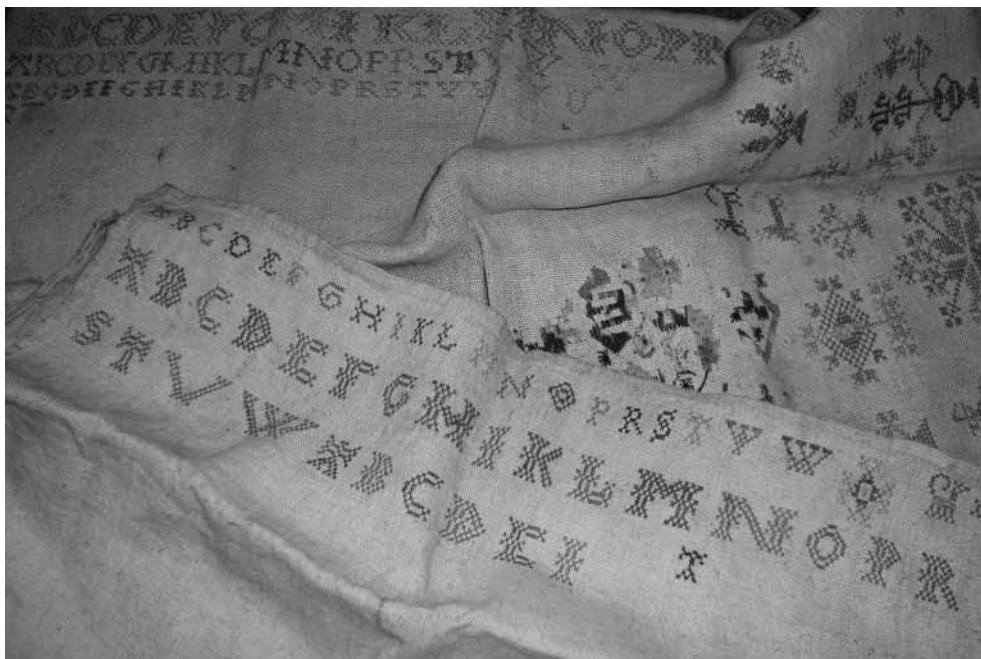
*Ik pluk voor jou een klein blauw bloempje
Het is een vergeet-mij-niet
Omdat jij eens aan mij zult denken
Als je weer dit bloempje ziet*

Een poëziealbum was een kostbaar bezit. Je was er eigenlijk altijd mee onderweg en kreeg weer andere terug om wat in te schrijven. De plaatjes waren ook belangrijk, maar in de oorlog was daar steeds moeilijker aan te komen. Dus maakte ik ze zelf van oude ansichtkaarten met bloemen. Met een stopnaald prikte je er gaatjes omheen en daarna kon je de prent er uitdrukken. Je werd steeds vindingrijker en handiger, mede dankzij de handwerkles.

Het schoolleven werd steeds meer getroffen door de regels die de Duitsers oplegden. Er was ook steeds minder brandstof, we zaten soms met de jassen aan in de klas en het aantal uren werd dan ook verminderd. Twee leerkrachten moesten noodgedwongen in hetzelfde lokaal les geven. We kregen wel meer huiswerk mee. Ook

werd voor het eerst melk verstrekt. En we kregen te maken met ziektes als roodvonk en difterie. De schoolarts en de tandarts kwamen langs op school. Vrijdagmiddag hadden we op school een verteluur. Dan was het heel stil in de klas. De lessen waren streng in vakken verdeeld en daar moesten de leerkrachten zich precies aan houden. Ook kregen we les van dominee Wiersma. Maar ik geloof niet dat dit verplicht was. En we kregen gymnastiekles. Bij goed weer gebeurde dat op een tegelplein achter de dorpschool. In de oorlog werden twee leslokalen samengevoegd om er gymnastiek te kunnen geven. Ieder kind had op mijn school zijn eigen bakje, voorzien van een nummer. Daar bewaarde je de spullen in die je bij het handwerken nodig had. Bolletjes katoen, breinaalden, een maasnaald, spullen voor zover voorradig in de crisistijd. Uiteindelijk waren en bleven onze kastjes leeg. De enige oplossing voor de juf was al het gebreide werk uithalen en opnieuw gebruiken. Het werd dan eerst weer stevig om een klos gewonden. Tussen 1900 en 1960 gaf op de lagere scholen een handwerkjuffrouw of de juffrouw van de laagste klassen handwerkles in de klassen drie tot en met zes. De juffrouw moest naast haar akte van bekwaamheid de zogenaamde akte-K halen om handwerkles te mogen geven. De meisjes maakten handwerkstukken om de techniek van het breien, haken en verstellen te leren. Het ging er meestal streng aan toe. Na een fout werd een groot gedeelte van het breiwerk weer uitgehaald. Dit tot groot verdriet van het kind. In het begin moest je met gewone proeflapjes het breien onder de knie krijgen, pas later leerde je dan hoe je een sok moest maken. Het moeilijkste waren de hak en de teen. En pas daarna mocht je met een maasnaald een letterlap maken, die ik in 1943 voltooide. Ik gebruikte daarbij vooral rood garen. De letterlap, die ook wel merklap werd genoemd, gaf je generaties door. Het was een met alfabetten en motieven geborduurde lap linnen. Meisjes leerden zo ook tellen, letters kennen en lezen en hun eigen keuze maken uit motieven waarmee ze later hun kleding en linnengoed zouden merken. De lappen speelden eeuwenlang een belangrijke rol in onderwijs en opvoeding voor kinderen van zes tot zestien jaar. (Het Fries Museum in Leeuwarden heeft een collectie van zeshonderd merklappen.)

Ik kom nog steeds bij mensen waar deze lap als een schilderijtje aan de wand hangt voorzien van naam en de datum waarop de lap voltooid is. Ik heb de lap van moeke nog, gemaakt van groen garen met het jaartal 1913. Ik heb er ook nog eentje uit 1783. Een uniek exemplaar met fraaie alfabetische letters. Leuk voor een verzamelaar, iedere pastelkleurige letter is een kunstwerk op zich met fijne kruissteekjes die nauwelijks zichtbaar zijn. Van grijs naar lichtblauw. Het is heel jammer dat deze oude lap nooit helemaal af is gemaakt, want de naam of initialen ontbreken. Ik vermoed dat de bijzonder fraaie lap van mijn overgrootmoeder is geweest. Bovenop de lap was een medaillonnetje gespeld met een foto van een onbekende vrouw in klederdracht. Het zat allemaal in de doos waar de merklap van mijn moeder ook in zat, maar deze was eeuwen later nog veel mooier.

Naar boer Jager en het oostfront

Tegenover ons huis was het land van boer Eize Jager. In het voorjaar rook je de lente daar en was het één en al bloemenpracht. De paardenbloemen waren hier zo rijkelijk vertegenwoordigd. Het leek alsof er een geel tapijt lag. Ook tegen Pinksteren bloeiden de pinksterbloemen hier volop, op hun ranke steeltjes met hun zachte lila kleedje, wiegend in de wind. Langs de slootkant bloeiden vroeg in het jaar het speenkruid en de dotterbloemen. De sloot begon recht tegenover ons huis en liep door tot aan de kerk.

Van die sloot is nu niet veel meer te zien. Op de plek waar de boerderij van boer Mulder heeft gestaan, voorheen Klaas de Boer, is nog een bruggetje aanwezig. Als kind ging ik daar met Hillie de Boer en Froukje Vermeren op zitten. De sloot was een pleisterplaats voor kikkers en 's avonds bij de ondergaande zon kwaakten ze als één groot koor. Grietje en ik plukten er wel biezen en vlochten er een slang van. Hoe meer stengels je gebruikte, hoe dikker de slang werd. Boven het water vlogen de libellen met hun doorzichtige lichtblauwe vleugeltjes. Op het water dreef kikkerdril. Eigenlijk heb ik kikkers altijd enge beesten gevonden. Maar toch namen we ieder een jampotje met kikkerdril mee naar huis. Mijn moeke was niet blij met het potje voor het keukenraam. Je kon daarin mooi de ontwikkeling van de diertjes volgen. Het was boeiend om naar te kijken en steeds ontdekte je weer wat anders. Net als een mensje kregen ze steeds meer vorm en de dieren zwommen met hun bolle zwarte buikje vooral verticaal in het glas. Moeke vond dat ze veel te weinig ruimte hadden om te zwemmen. Ik moest ze maar weer gauw hun vrijheid teruggeven. Ik besloot dat dan maar te doen en voor het eerst zwommen de visjes in hun leven horizontaal. Ze waren snel uit het zicht verdwenen en ik had nog net wat tijd over om die avond mee naar het 'oostfront' te gaan.

Als je vanaf de Hellingstraat naar de Meenthe reed kwam je langs ons volkstuintje. Dit gebied werd daar 'op de hoogte' genoemd. Er woonden twee gezinnen. Daar was de boerderij van Willem Roders met de drie dochters Klaasje, Lammie en Jannie en het gezin van Anne van Dijk, waarvan ik alleen zoon Broer kende. Deze mensen stonden een stuk van hun tuin aan ons af. We maakten daar in de oorlogsjaren

dankbaar gebruik van. We verbouwden er sla, bonen en stokbonen. Ook hadden we rabarberplanten. Aan de rand van het tuintje stonden dahliastruiken met bloemen in allerlei kleuren. Het nadeel van deze planten was dat er altijd 'oorkroepers' in zaten. Dan kon het gebeuren, dat er een bosje op de tafel stond en er spontaan zo'n dier uit viel die er van door ging. Maar je zag ze in de bloemen nooit zitten. De afspraak was dat we het tuintje goed zouden onderhouden. Het mocht geen wildernis worden. Oom George dacht vaak in oorlogstermen en zo ontstond spontaan 'het oostfront'. Ik weet eigenlijk niet waarom hij die naam aan dit vredige plekje gaf. Vanaf dit hooggelegen tuintje keek je op Noordwolde neer met de molen Windlust als middelpunt. Grietje en ik hielpen 's avonds schoffelen. En als dat klaar was, dan riep Froukje (de vrouw van Anne) ons in huis voor een kopje koffie. Daar in het kamertje werd dan nog even het laatste nieuws doorgenomen. Froukje had een opvallend hees stemgeluid. We kregen van haar nog twee kroppen sla mee. Niet dat ik daar blij mee was, er zaten altijd veel luizen in. Mijn moeder waste de sla zo goed mogelijk, maar ze kan ze nooit allemaal weggespoeld hebben. Zo had ieder plantje wel zijn diertje. De bloemkolen bevatten altijd rupsen. Mijn vader verkondigde dat ieder beestje zijn vet had.

Regelmatig gingen Grietje en ik naar een boer om melk. Voor de zoveelste keer gingen Grietje en ik lopend naar Zandhuizen. Ons nieuwe adresje was Auke Blauwbroek en Maartje. Deze broer en zus woonden precies in een bocht van de weg in Zandhuizen. We hadden een grote kan in een jutezak meegenomen. Aan fietsen werd niet eens gedacht, of onze ouders vonden wellicht lopen veiliger. Je was naar Zandhuizen dus een hele poos onderweg. We hadden afgesproken dat we om de beurt de kan met melk zouden dragen. Maar daar kregen we woorden over. Grietje dacht het mijn beurt was om de kan te dragen en ik dacht daar anders over. Op de heenweg werd eigenlijk de lont al aangestoken. Geruzie over en weer. Dat kon nooit goed gaan. We gedroegen ons nog wel normaal toen we bij Maartje bij de deur stonden. Ze ving ons daar altijd op, we kwamen nooit binnen. Ze deed zoals altijd de melk in de kan en de kan in de zak. Toen kwam het gebaar wie moet de zak dragen? Ze hield ons de

*De boerderij van Andries Jager aan de
Hoofdstraat Oost.*

zak voor, maar we reageerden niet. Ik wees naar Grietje en Grietje wees naar mij. Ineens griste Grietje de zak uit Maartjes handen en begon er wild mee om zich heen te slaan. Ze was door het doller heen en de melk vloog alle kanten op, totdat de melkkan leeg was. Maartje stond verbijsterd naar ons te kijken. Dit gedrag had ze van ons niet eerder meegemaakt. Ik was ook aangeslagen, want Grietje had me met de kan een mep verkocht. Ik begon te huilen en wist me geen raad met de situatie. Maartje riep ten einde raad 'bin jim now hielemaol gek, naar huus en jim kriegen ok gien melk meer'. Broer Auke kwam er ook bij en ook diens gehandicapte broer stond hevig voor het raam te zwaaien. Vermoedelijk was die broer de reden dat we nooit naar binnen mochten, besepte ik later. Onze kleren zaten onder de melk. We wisten niets beters te bedenken dan rechtsomkeert te maken. Een eind achter elkaar liepen we zonder melk weer naar huis. En daar hadden we beiden ons eigen verhaal. Toch hadden we als kinderen niet veel ruzie, maar bepaalde gebeurtenissen blijven je bij omdat ze veel indruk hebben gemaakt. Zelfs als ik nu weer door Zandhuizen kom is dat melkgevecht het eerste waar ik aan denk. Maartje Blauwbroek, ze werd over de negentig jaar oud, kon er later wel om lachen.

We konden soms ook dichtbij aan melk komen, gewoon de straat over naar Eize Jager. Bij de Jaminwinkel langs, over een vlondertje, dan langs een grote kippenren, naar de achterdeur van Jager. Dit moest stiekem gebeuren, maar de hond kondigde onze komst altijd al aan. Ik realiseer me nu dat we er nooit geld voor betaald hebben. We hadden in ieder geval nooit geld mee. Misschien werd dat later verrekend. Dochter Jantien, die toen nog thuis woonde, hielp ons. Een opgewekte buurvrouw in overal, met een rode zakdoek om het hoofd. Buurvrouw Trien liep langs ons heen naar het stookhok, aan de gebogen houding kon je zien dat het een oude vrouw was. Ze zei dat Jantien ons wel zou helpen. Zoon Andries was bij het hooivak ook druk bezig. Het was een bekend tafereeltje. Achter het huis stonden wat hokken met machines en daar torenden enkele grote eiken bovenuit. In de herfst mochten we bij die bomen eikels zoeken. Die verkochten we voor een paar centen aan de slager. Die gebruikte het

als voer voor de beesten. Achter het huis van Jager liep dwars door het weiland een mul zandpad. Dat kwam uit op een ander pad tussen de boerderijen van Mulder en Jager. Als je dat pad volgde kwam je bij de Wetering op de Schapendrift. Hier was het land van boer Jager en als kinderen mochten we soms mee daar naartoe. Dan zaten we bovenop het hooi op de wagen. Jager viel jaren later van een hooiwagen en liep daarbij tijdelijk nekletsel op. In de oorlogsjaren zaten er in de boerderij van Jager onderduikers, maar we hebben dat toen niet geweten en dat was ook de bedoeling. Ze kregen er een veilig onderdak. De boerderij van Jager roept veel herinneringen op. Toen ik vier jaar was hebben we er een groot feest gehad op de deel. Voor het huis liep een lang pad naar de weg toe, met aan weerskanten een heg. Daar is een keer een stier doorheen gesprongen. Het gat in de heg bleef nog jaren zichtbaar. In een brede sloot weekte twijg van de stoelenfabriek van Piet Schulting. Bij vorst werd een wak open gehouden. Je zat aan de kant van de sloot te kijken naar het groeien van het ijs. Twintig centimeter ijs was toen heel gewoon net als Elfstedentochten. De strenge winters waren niettemin een ramp voor de bevoorrading van de grote steden. Het weer legde het scheepvaartverkeer lam. Het leven werd er door ontregeld. Trams reden niet meer, gas en licht vielen uit. Brandstof was schaars of afwezig. Daar heerste honger. Je moest het in de stad doen met een rantsoen van vijftienhonderd tot achttienhonderd calorieën. Dat zou in de laatste oorlogswinter zelfs dalen tot zeshonderd calorieën. De chaos was groot. Bomen werden omgezaagd en schuttingen en houten hekjes opgestookt. De Winterhulp in Nederland deed haar uiterste best om de nood te lenigen. Met bussen werd geld opgehaald. Als je geld gaf kreeg je ook iets terug. Zo waren er speldjes die licht gaven in het donker. Op de kraag van mijn jasje prijkte een molentje. Wat waren we toen blij met al die kleine dingen, die voor ons toen een grote betekenis hadden. Zo kreeg ik ook een naamspeldje van hout met de naam 'Klaske' met een klein rood bloemetje op de rand. Ik droeg het met trots op mijn tweedjasje van katoen. Wij kenden geen honger, maar begrepen wel dat Hitler een kwaadaardig genie moest zijn. Iemand die duivelse plannen bedacht en ze tot ver in de oorlog ook met succes uitvoerde.

De smederij belangrijke ontmoetingsplaats

Het beroep van smid is één van de oudste ter wereld. Sinds de uitvinding van het ijzer werd er al gesmeed en had elk dorp zijn eigen smid. Het was dan ook een belangrijk beroep, want zonder smid hadden mensen geen gereedschappen en landbouwwerktuigen. En uiteraard was hij een gewaardeerde ambachtsman bij het beslaan van paarden, het repareren van ketels, pannen en al wat meer van ijzer was. De smid had ook kachels te koop en maakte uiteraard de kachelpijpen zelf. Op het agrarische vlak werkte hij geregeld samen met de wagenmaker, door het smeden van de ijzeren hoepen voor de wielen die de wagenmaker maakte. De wagenmakerij van De Weger (later garage Benthem) zat tegenover de smederij.

De smid had een sociale functie omdat zijn smederij een ontmoetingsplaats in het dorp was. Mensen uit het dorp kwamen vaak even in de smederij van de broers kijken of om in het halfduister de bewerkingen van het roodgloeiende ijzer te zien. Om ijzer te bewerken moest de smid met een blaasbalg net zolang het vuur aanblazen totdat het ijzer bewerkt kon worden. Als het ijzer eenmaal de temperatuur had van ongeveer duizend graden kon de smid beginnen met bewerken. Op een aambeeld sloeg hij het ijzer met zijn hamer in de gewenste vorm waarbij het werkstuk herhaaldelijk opnieuw verwarmd moest worden om het smeedbaar te houden. Als het voorwerp eenmaal

De oude muren van de smederij bestaan nog en door die raampjes is heel wat naar binnen gegluurd.

de goede vorm had moest het afgekoeld worden in koud water om de hardheid van het materiaal te bewaren. In de negentiende eeuw begonnen machines het werk van de 'gewone' smid over te nemen. Eeuwenlang waren het paard-en-wagen onmisbaar voor het leven en werk op het Stellingwerfse platteland. Tot omstreeks 1960 zorgde een grote variëteit aan voertuigen voor het vervoer van hooi, mest, veevoer, graan, gereedschap en andere waar. Toen de luchtband op het toneel verscheen, werd de functie van het paard overgenomen door auto, trein en tractor, waardoor het beroep van de hoefsmid praktisch was verdwenen, tot het moment dat de paardensport populair werd. Maar de meeste smeden hadden toen al hun vuren gedoofd. Enkele smeden konden het wat langer bolwerken, wanneer op tijd de bakens werden verzet door nieuwe activiteiten binnen de smederij te halen. Toen het fietsen in opkomst kwam, was de smederij een handige plek voor de reparatie van het rijwiel.

De smederij van de gebroeders Klein werd niet alleen gebruikt als eigen werkplaats, maar ook anderen maakten er dankbaar gebruik van om een klusje te doen. Daar werd door de beide broers niet moeilijk over gedaan, hoewel ze soms ook moesten bij springen. En zo kon het gebeuren dat er nu en dan meerdere 'smeden' bij de werkbanken stonden. Bijvoorbeeld leraar Spijkers, toen verbonden aan de Rietvlechtschool, bracht menig uurtje bij ons door. Maar ook tandarts Herman Vermeer wist de smederij goed te vinden. Al knutselend kwamen er ook uitvindingen tot stand. Maar het was vooral de gemoedelijkheid en de eenvoud, die de mensen naar de smederij lokte.

En als het koud was wist ook iedereen de smederij te vinden om zich even te warmen. Dat waren veelal politiemensen. Zij schaarden zich rond het kachelkje met de lange pijp. Vaak wisten ze heel goed wanneer de koffie klaar was. Dan ging iedereen mee in huis, niemand uitgezonderd. Dat bracht veel gezelligheid mee. Het werd ook wel 'de zoete inval' genoemd, verwijzend naar oude herbergen, waar de deur altijd gastvrij openstond. Herbergen hadden ook een uithangbord waarop een man stond, die voorover in een stroopvat viel. Ik ben er nog jaren over aangesproken, ik heb er een heel goed gevoel aan over gehouden.

Broers Klein met de kleine Klaasje.

Klaasje als jong meisje.

Jetze de Jong

Jetze de Jong behoorde ook tot de vaste gasten in de smederij, hij hoorde er helemaal bij. Hij was er de meeste dagen. Hij had een dorsmachine, waarmee hij in de zomer hard moest werken op de landerijen rond Noordwolde. Dan maakte hij lange dagen, waarop weinig tijd over bleef voor andere dingen. Zijn machine had het werk met de dorsvlegel vervangen, waarmee handmatig de graankorrels van de halmen werden geslagen. Daarna moest het kaf en stro nog gescheiden worden van het koren. Jetze de Jong was de hartelijkheid zelve. Wat een verschil met de grote landbouwwerktuigen die je nu tijdens een fietstochtje bijna platwalsen. Jetze de Jong deed dagen over een klus, die nu uren kost. Als het winter was wilde hij best wel even helpen met andere klussen. Hij was een graag geziene gast, die vaak kwam sleutelen aan zijn eigen machines. En dat gebeurde bij ons altijd met gesloten beurs. Had dat te maken met hun afkomst? In de boeken ben ik de naam van Jetze de Jong nooit tegengekomen. Het laatste debiteurenboekje van de smederij dateert uit 1964, een jaar voordat mijn vader stierf. Alles werd onderling verrekend 'voor wat hoort wat'. Regelmatig was er wat stuk, en dan werd hij uit de brand geholpen, ook als andere klanten stonden te wachten. Het dorsen was immers zijn brood. Jetze heeft veel voor de smederij betekend.

De broers dachten vooral veel aan anderen en minder aan zichzelf. Als er problemen waren rond een betaling, dan werd er altijd wel een oplossing gevonden. Vooral kinderen met kapotte klompen wisten de smederij te vinden. Brak de klomp dan ging er een ijzeren kram overheen. Dat werd door de beide broers direct gedaan, zodat kinderen weer verder konden. We leefden in een 'klompenwereld'. Alleen op zondag droeg je schoenen. Die waren heel duur. De kinderen hadden allemaal klompen aan, want die waren goedkoper en ze waren in de oorlog nog wel te krijgen. Maar met de klompen mochten de kinderen bijvoorbeeld niet de klas in. Die stonden dan onder de kapstokken, hele rijen langs de muur. Door te ruig te voetballen op het schoolplein moesten kinderen klompen vaak in de smederij laten 'krammen'. Klompen, die toch al vaak versleten waren, zodat de kap snel doormidden brak. Dan bracht een ijzeren draadje uitkomst en kon de klomp weer een tijdje mee. Meestal werd er geen geld voor

gevraagd, dat was hun keus. Dat zijn mooie herinneringen, maar ook met gemengde gevoelens. Er werd ook misbruik van hun goedheid gemaakt. Kinderen werden zonder geld door de ouders naar de smederij gestuurd. De broers lieten zich door hun gevoel leiden. Je kunt je dat nu niet meer voorstellen.

Oom George was populair om zijn praatjes. Niet altijd even correct, maar hij wist precies wie hij tegenover zich had. Hij zorgde altijd voor stemming. Mijn vader had een heel ander karakter. Serieus en op rare praatjes ging hij niet in. Eigenlijk waren de beide broers tegenpolen. Mijn vader moest de sterke verhalen bevestigen, dan klonk er 'Hè Louw?' Maar tegenpolen trekken elkaar ook weer aan. Ze waren samen één en konden niet zonder elkaar. Toch zullen de broers ook wel eens verschil van mening hebben gehad. Maar echte ruzie kan ik me niet herinneren. Op de paar vierkante meter in het huis verdroeg men elkaar. Alleen de nichtjes hadden het nog wel eens met elkaar aan de stok, maar daar waren we kinderen voor.

Mijn oom steunde altijd op mijn vader. Wat hij deed was in zijn ogen altijd goed. Hij nam de beslissingen en leidde dus zonder dat zelf te weten eigenlijk het bedrijf. De broers hadden in hun leven bereikt, wat ze er zelf van hadden verwacht. Twee arme jongens uit een groot gezin wisten zich op eigen kracht staande te houden in een crisistijd waarin ontevreden werklozen in het kader van de werkverschaffing de Noordoostpolder en de Afsluitdijk moesten aanleggen. Maar de werkverschaffing was nog altijd beter dan de bedelstaf. Het was een tijd waarin raadslid Johannes Mooij aandacht vroeg voor het armenhuis in Noordwolde, de slechte staat van de Straatweg door het dorp en de waterkwaliteit in de put bij de school. Werklozen uit Noordwolde, Vinkega en Boijl moesten zandwegen verbeteren en heidevelden ontginnen.

Uniek was ook de situatie dat de twee schoonzusters zo goed met elkaar konden opschieten. Nooit viel er een onvertogen woord, nooit was er ruzie. Twee vrouwen uit totaal verschillende milieus. De vrouw van George, Alie Vrolijk, was een dochter uit een middenstandsgezin dat woonde aan de Zuiderhoofdstraat nummer 69 in Krommenie. Ze kwam door oom George in Noordwolde terecht. De verschillen met mijn moeder waren duidelijk. Als kind was ik jaloers op al het moois

dat ze had, zoals kleding. Maar ze kon ook zo omschakelen van suède schoenen naar klompen, ze wilde niet opvallen in het dorp. Alleen als vader en moeder Vrolijk op visite kwamen was mijn tante meer 'mevrouw' met een mooie kanten blouse en gingen de klompen uit. Oom George had rond 1929 nog een stropdas om in de smederij. Achter de smederij was het altijd een volle boel. De paarden die kwamen werden soms vastgezet aan de perenboom bij de bakkerij van buurman Bergsma. Op een zomerdag bleef er tussen de maaimachines soms nog een klein stukje groen voor ons over. Hier stonden drie pruimenbomen. Verder hadden Grietje en ik een ren met twee bruine Barnevelder kippen, die we Saakje en Tjeerdje noemden. Namen van mensen waar ze vandaan kwamen. Maar omdat ze precies gelijk waren, kon je ze eigenlijk ook niet uit elkaar houden. Verder had oom George een hobby en dat was het fokken van konijnen. Hij ging er mee naar tentoonstellingen. Wij hadden beiden ons eigen witte konijntje, albino's met rode ogen, en moesten daar op passen. We zochten konijnenbladeren bij de tramrails. Alleen het hok schoonmaken deed oom George. Er waren zes hokken voor de verschillende rassen. Met de Rheinlanders viel hij vaak in de prijzen. Bij de geboorte werden de dieren direct gekeurd. Zo moest een streep op de rug doorlopen. Er zaten soms heel veel in een nestje. De minder mooie moesten het veld ruimen.

Izaak Muller krijgen ze niet klein

Eind 1941 woonden in Friesland achthonderdtweënvijftig geregistreerde joden. Daarvan woonden zeshondervijfenzestig in de hoofdplaats Leeuwarden en de overigen woonden bijna allemaal in Harlingen, Sneek, Franeker, Drachten, Gorredijk, Heerenveen en Stiens. In de andere kleine dorpen op het Friese platteland woonden dus amper joden. Van de Friese joden kwamen er zeshonderdzeventien om in de vernietigingskampen. Vooral de joodse gemeenschap in Leeuwarden werd zwaar getroffen. Maar Izaak Muller wist met zijn gezin in ons dorp de oorlog te overleven.

Het joodse echtpaar Izaak en Hendrina Muller en kleuter Beppie arriveerden in augustus 1939 vanuit Groningen in Noordwolde. Daar nam het echtpaar de handel in huiden en lompen over van een overleden koopman. Er werd aanvankelijk met een handkar handelgedreven vanuit de huidige Nieuwstraat, toen in de volksmond 'de oude nieuwbuurtt' genaamd. Later ging Izaak op woensdag met de auto naar de markt in Wolvega om bij handelaren en slaggers koeienhuiden te halen. En ook na het uitbreken van de oorlog kon hij de eerste jaren redelijk probleemloos blijven reizen, al werd het lastiger om te kunnen handelen. 'Mij krijgen ze niet klein', was zijn leuze. De joodse bevolking werd ondertussen wel zonder noemenswaardig protest geregistreerd. Professoren, leraren, raadsleden, wethouders en ambtenaren werden zonder pardon uit hun functie gezet. Ze waren nogal argeloos. 'Ik heb niets gedaan, dus waarom zou ik onderduiken', zo was de houding van de meeste joodse landgenoten. Maar bij het uitbreken van de oorlog pleegden in ons land toch ook tientallen joden al zelfmoord uit angst voor wat komen zou, zoals na de capitulatie de tweeëndertigjarige sergeant Abraham Delmonte uit Wolvega, die diende in Amsterdam. Tegen de tijd dat de verzetsgeest ontwaakte, waren de meeste joodse medeburgers al vertrokken en vermoord. En niet iedereen vond dat erg. Het werd volgens enkelen tijd dat de joden een toontje lager zouden zingen. Maar Izaak was in Noordwolde geliefd. Wij noemden de kleine man, met mooi zwart golvend haar en donkere ogen, liefkozend 'Izy'. Hij was niet iemand die op de voorgrond wilde staan, eerder iets teruggetrokken. Op de trouwdag van mijn ouders, 12 december 1941, schreef ik op: 'op de wies

geschaatst met Izy'. Dat was een sloot achter ons huis. Dini Kok, ons buurmeisje, achter de trambaan van de fabriek van Trio, was er ook. We keken naar hem toen hij de schaatsen onderbond. Hij zat op de bevroren grond. En waren nog meer kinderen aan het schaatsen. Izy stelde voor om een wedstrijd te houden op het breedste deel van de sloot. We konden als prijs een reep chocolade winnen. We hadden een prachtige middag, alsof het geen oorlog was. De reep chocolade werd door Klaasje Possimis gewonnen, die ook in de Nieuwbuurt woonde. Klaasje was de dochter van 'Anne van de pompe'. (De familie Possimis had een pomp voor huis staan en werd daarom zo genoemd.) Soms kende ik mensen alleen bij hun scheldnaam en kende ik hun echte naam vaak niet eens. Dat klinkt misschien een beetje gek, maar het was wel zo. Iedereen in Noordwolde had een bijnaam.

Op 29 april 1942 werd de Jodenster verplicht. Op 10 juli waren de eerste achthonderd joden uit vooral Assen en Groningen onderweg naar Westerbork. Vijf dagen later vertrok de eerste trein plaats naar de vernietigingsovens in het Poolse Auschwitz. Op 20 augustus volgen de joden uit Harlingen, Sneek en Leeuwarden. Op 2 en 3 oktober worden in het hele land joden van huis gehaald. Maar wat er met de vertrokken joden gebeurde was bij ons in Noordwolde niet bekend. Dochter Beppie Muller dook daarom in 1942 al onder in een huis aan de Westvierdeparten en vertrok een halfjaar later naar familieleden in Apeldoorn. Ik heb haar daardoor maar heel kort gekend. En ook echtgenote Hendrina dook onder bij een boer. Anne Frank schreef in die periode in haar dagboek dat ze aannam dat de joden vermoord werden, maar weten deden we het niet. Wel sprak de Engelse radio over 'vergassing'. De BBC en Radio Oranje maakten ook melding van geruchten over de Duitse vernietigingskampen. Er werd gesproken over kampen in Polen, massa-executies en deportaties. De mensen die Weststellingwerf verlieten waren spoorloos. Er werd taal noch teken van vernomen. De Nederlandse illegale pers was terughoudend in het vertellen over de jodenvervolging. Er was angst voor paniek onder de ondergedoken joden. (Pas in september 1943 maakte het Parool voor het eerst melding van het bestaan van gaskamers.) Izy beschikte over een speciaal pasje, dat ook het reizen per trein mogelijk maakte. Hij

was voor de Duitsers een nuttige jood en had in zijn pas een stempel 'Auswanderung' staan. Het leer van de huiden werd gebruikt voor het maken van militaire laarzen en de lompen werden verwerkt tot kleding. Dat was ook zijn redding, toen de Duitsers een razzia hielden in 1943 op het veemarktterrein in Wolvega. De Duitsers namen hem niet mee, maar pakten hem wel zijn het persoonsbewijs af met de opmerking, dat hij wel een oproep zou krijgen om naar een kamp te moeten gaan. Maar de directeur van het bedrijf waaraan hij de huiden leverde hielp hem alsnog aan een nieuw persoonsbewijs. Sterker nog, de Duitsers en de Duitse baas Seyss-Inquart boden hun verontschuldiging in een brief. Getekend was hij wel door het dragen van een ster, maar de letter 'J' stond niet meer in zijn pas. Toch werd de situatie ook voor de handelaar uit Noordwolde steeds gevaarlijker. Op 29 maart 1943 besloten de Duitsers dat joden zich voortaan alleen nog mogen ophouden in de provincies Utrecht en Noord- en Zuid-Holland. We zagen hem ook steeds minder vaak op straat. Toen de Duitsers langs kwamen om zijn hele voorraad op papier te zetten, werd Izaak ongerust. Dat was in Wolvega ook gebeurd met de familie Mendels, die na een vergelijkbare inventarisatie op transport was gesteld. Izaak was van plan bij zijn burens onder te duiken, maar verzekeringsman Klaas Kraan raadde hem dat af, veel te dicht bij. Kraan bood hem plek in zijn woning aan de Hellingstraat. Muller had gedacht dat Kraan NSB'er was. Die twijfel had dokter Verdenius blijkbaar ook. Toen Kraan belde met de opmerking dat een onderduiker de dokter nodig had, kwam hij niet. Het imago van NSB'er was achteraf een prima camouflage, maar Kraan werd in het dorp gemedend. Zelfs de vrouw en dochter van Izaak wisten niet dat hij in het huis van Kraan woonde.

Naast Kraan woonde wel iemand die contacten zou hebben met de landwacht. Het huis van Kraan bestond uit een voorkamer, een slaapkamer en nog een klein kamertje. Dat was al klein. Toen er nog drie onderduikers bijkwamen was het kamertje van drie bij vier meter vol. De drie mannen kwamen uit Wijk bij Duurstede, Rotterdam en Eindhoven. Ze waren weggelopen uit het werkkamp in Vledder. Vijf personen bij elkaar, die allemaal rookten. Dus moest er wel een raam-

pje open. En dat met de angst voor de buurman. Izy was bang dat dit niet goed zou aflopen. ‘Als jullie niet gaan, dan ga ik’, zou hij geroepen hebben. Het risico van verraad werd hem helemaal te groot, toen één van de drie weggelopen jongens door zijn vader terug werd gebracht naar het kamp in Vledder. Verdenius werd bijgepraat over de ware feiten en zorgde ervoor dat zowel Kraan als zijn vrouw Hendrina zogenaamd als evacués bij de familie De Vries in Steggerda terecht kwamen. Dat was een soort opvangcentrum voor onderduikers. Maar de dekmantel van evacué ging niet op, omdat een elfjarig jongetje hem direct herkende als ‘de jood van Noordwolde.

Muller vond in eind 1944 een nieuwe schuilplaats bij Sibolt Visser op De Hoeve. Maar toen Duitsers daar na anderhalve maand de boerderij doorzochten, keerde het echtpaar (na een paar nachten te hebben geslapen in een greppel) terug naar het huis van Kraan. De razzia in december 1944 ging aan de deur van Kraan voorbij. De zelfmoord van de veel wetende dokter Verdenius was zelfs voor Muller een opluchting, al gedroeg hij zich daarna toch ook roekeloos. Hij ging op de fiets rogge halen bij boeren. Kraan was voorzichtiger. Op 12 april 1945 liepen veel onderduikers al enthousiast over de bevrijding op straat. Overal werden vlaggen uitgestoken. Maar Kraan wachtte op het signaal van mevrouw Verdenius en politieagent Visser, die zouden bepalen wanneer de kust veilig was. Kraan kreeg zelfs het verwijt dat zijn vlag nog niet uithing. Om kwart voor zeven 's avonds durfde Kraan met Izy Muller de straat op. ‘Hoe ken dat nou’ was de verbaasde reactie. Iedereen wilde het echtpaar de handen drukken. Hij moest Kraan beloven iedere dag een stukje te gaan wandelen, om de rij van blijde mensen voor zijn deur weg te werken. Minder positief was, dat zijn dorpsgenoten zijn hele schuur met gereedschap hadden leeggeroofd. Hij kreeg wel een schadevergoeding van de gemeente. In 1948 nam hij een bedrijf over in Drachten en was daar tot 1975 winkelier. Minstens eenmaal per jaar kwam hij van Drachten naar Noordwolde en liep vaak samen met Jan Krol, de voormalige tuinman van Verdenius, mee bij de dodenherdenking. Uit respect en dankbaarheid voor de families die hem en zijn familie de oorlog hadden doorgeholpen. Ieder jaar trof ik hem daar. En ik hoopte dat hij in 2005 de zestigste herdenking nog mocht meebeleven, maar in 2004 was hij er voor het

laatst. Klaas Kraan kwam ik vijf jaar na de oorlog weer tegen. Samen met hem speelde ik in een blijspel tijdens een uitvoering van de accordeonclub. Hij was toen mijn tegenspeler in het stuk ‘Welkom binnen’. Ik speelde daarin de rol van huishoudster. Jantine Schnoor speelde daar ook in mee en die mocht de onvergetelijke slotzin zeggen: ‘Ze moeten hier een bordje aan de muur hangen van *welkom binnen*’. En dan mijn vrijage met Klaas Kraan achter een groot schilderij. Zijn donkere huidskleur maakte indruk, want dat zag je in die tijd niet vaak.

In Weststellingwerf woonden bij het uitbreken van de oorlog alleen enkele joden aan de Van Helomalaan in Wolvega. Dankzij het speurwerk van journalist Jack Kooistra weten we zeker dat vier inwoners van Wolvega zijn omgekomen namelijk Schoontje Woudstra (23 april 1943 Sobibor) en Emmanuel Mendels (17 augustus 1942 Auschwitz). Abraham Delmonte, de chef boekhouder van de Wolvegaster Exportslagerij (was sergeant in het Nederlandse leger en pleegde zelfmoord na de capitulatie uit angst voor de Duitsers). En de vierde is Esje Davidson. Die vluchtte uit Wolvega maar vond toch de dood op 20 maart 1943 in Sobibor. Daarnaast is zeker dat achttien andere in Weststellingwerf geboren joden de oorlog niet hebben overleefd. Maar zij woonden niet meer in deze gemeente. Sohia Broekman uit Amsterdam (13 maart 1943 Sobibor), Abraham van der Horst uit Assen, (18 april 1945 Gusen), Mina van der Horst uit Amsterdam (11 juni 1943 Sobibor), Vroukje van der Horst (12 oktober 1942 Auschwitz), Betje Mendels uit Amsterdam (14 september 1942 Auschwitz), Hendrica Mendels uit Amsterdam (2 april 1943 Sobibor), Levi Mendels uit Amsterdam (2 april 1942 Sobibor), Marcus Mendels uit Amsterdam (28 september 1942 Auschwitz), Sara Mendels uit Amsterdam (27 augustus 1943 Auschwitz), Garson Slager uit Amsterdam (2 juli 1943 Sobibor), Lazarus van Tijn uit Amsterdam (5 oktober 1942 Auschwitz), Henderika Veldman uit Amsterdam (11 juni 1943 Sobibor), Samuel Woudstra uit Leek (21 januari 1943 Auschwitz), Julia Wilhelmina Woudstra uit Groningen (28 augustus 1942 Auschwitz) en Schoontje Woudstra uit Amsterdam (23 april 1943 Sobibor). En ook drie met zekerheid in

Noordwolde geboren joden vonden de dood: Abraham Woudstra uit Groningen (7 september 1943 Dorohucz), Hanna Woudstra uit Amsterdam (16 april 1943 Vught) en Hanna Schoontje Woudstra uit Groningen (28 augustus 1942 Auschwitz). En dan was er nog de joodse onderduiker Marcel Leiser uit Gouda, die na verraad uit represaille voor sabotage aan de spoorlijn op 12 oktober 1944 bij Nijeholtwolde werd doodgeschoten. Op de Frico Cheese in Wolvega zit een gedenksteen vanwege de dood van een joodse botermaker uit Gytsjerk. Op de joodse begraafplaats aan de Jokweg in Noordwolde staat een monument voor achtendertig omgekomen joden, geboren in West- en Ooststellingwerf.